



JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Anna Salander

Avbeställningsrättens historiska utveckling

En rättshistorisk studie av avbeställningsrätt i
tillverkningsavtal från 1800-talet till nutid

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Marcus Utterström

Termin: VT 2026

Innehåll

Summary	4
Sammanfattning	5
Förord.....	6
Förkortningar.....	7
1 Inledning	8
1.1 Bakgrund	8
1.2 Syfte och frågeställningar	9
1.3 Något om undersökningsobjektet.....	9
1.4 Avgränsningar	10
1.5 Metod och material	11
1.6 Forskningsläge	15
1.7 Disposition	16
2 Allmänt om tillverkningsavtal	18
2.1 Indelning i avtalstyper.....	18
2.2 Tillverkningsavtal: avtal om köp eller materiellt uppdrag	18
2.2.1 Köplagens gränsdragning	19
2.3 Det rättsliga ramverket	20
2.4 Tillverkningsavtalens historiska bakgrund	21
2.4.1 Arbetsbeting under 1800-talet	21
2.4.2 Arbetsbeting och tillverkningsköp i 1905 års köplag	22
2.4.3 Framväxten av den moderna arbetsrätten	22
2.4.4 Sammanfattande om begreppssystematiken	23
3 Avbeställningsrätt i tillverkningsavtal: rättsläget idag	25
3.1 Allmänna utgångspunkter	25
3.1.1 Begreppet avbeställning.....	25
3.1.2 Avbeställningsrätt reglerad i avtal	25
3.1.3 Avbeställning som avtalsbrott	26
3.2 Avbeställningsrätt i tillverkningsköp	27
3.2.1 Särskilt om ersättningsberäkningen	28
3.3 Avbeställningsrätt i materiella uppdragsavtal	30
3.3.1 Särskilt om ersättningsberäkningen	30
3.4 Några slutsatser om gällande rätt	31
4 1800-talet syn på avbeställning av arbetsbeting	33
4.1 Bakgrund	33

4.2	1826 års förslag till allmän civillag.....	33
4.3	Doktrinen under den konstruktiva riktningen	35
4.4	Sammanfattande analys.....	37
5	1900-talets syn på avbeställning av tillverkningsavtal	39
5.1	Bakgrund	39
5.2	1905 års köplag och avbeställningsrätt	40
5.3	Den efterföljande diskussionen	41
5.4	Avtalsbundenhet och avbeställningsrätt.....	42
5.5	Ekonomiska skäl för och emot avbeställningsrätt.....	44
5.6	Ändrade förutsättningar och förhållanden	45
5.7	Förslag om avbeställningsrätt	46
5.8	Särskilt om ersättningsfrågan	48
5.9	Sammanfattande analys.....	50
6	Från rättshistoria till gällande rätt – en samlad analys av avbeställningsrätten.....	52
6.1	Inledning	52
6.2	Avbeställningsrättens historiska utveckling.....	52
6.3	Avbeställningsrätt i principiellt ljus	54
6.4	Gällande rätt som resultat av historien.....	56
6.5	Avslutande reflektioner	59
	Käll- och litteraturförteckning.....	61

Summary

Manufacturing agreements do not constitute a uniform type of contract in Swedish law. Rather, this category comprises various agreements for the produce of goods, such as boats, aircraft, garments, and construction contracts. These contracts may be classified either as contracts for the sale of goods to be manufactured or as contracts for the supply of services, depending on which party supplies the material for the production. The Sale of Goods Act applies directly to contracts for the sale of goods to be manufactured, whereas there is, in general, a lack of statutory regulation for contracts on services.

Situations may arise where the buyer wishes to terminate the agreement prematurely. For example, economic circumstances may have changed, or the need for the product may no longer exist. This raises the question of whether the buyer has a right of cancellation. There is no general rule on cancellation in agreements between commercial parties; instead, the issue must be determined separately for each type of contract. Under Section 52(2) of the Sale of Goods Act, a right of cancellation is recognized, subject to an obligation to compensate the other party for his contractual interest. A similar right of cancellation is also considered to exist for contracts of services outside the scope of the Act. However, the question of cancellation gives rise to a fundamental tension between the principle of the binding nature of a contract and the need for flexibility in long-term and complex contractual relationships.

The legal-historical analysis demonstrates that the understanding of the right of cancellation in manufacturing agreements has evolved over time. During the nineteenth century, manufacturing contracts were treated within the framework of contracts for work and services, where such a right was generally acknowledged but lacked a uniform regulation. During the twentieth century, particularly in relation to the Sale of Goods Act of 1905, the issue was widely debated, as the Act introduced a distinction between contracts for the sale of goods to be manufactured and other manufacturing agreements, without providing a right of cancellation. The discussion was based on considerations and principles related to cancellation, where economic arguments, the binding nature of a contract, the balancing of the parties' interests, and practical considerations all played a central role. Towards the end of the twentieth century, the current Sale of Goods Act entered into force, recognizing a right of cancellation for contracts for the sale of goods to be manufactured.

The thesis shows that the current legal position can be understood as the result of a long-term development in which competing interests have been balanced. The buyer's need for flexibility has been considered against the manufacturer's interest in certainty, with the principle of *pacta sunt servanda* often yielding to a more flexible approach. The historical analysis thus contributes to a deeper understanding of why the law has taken its present form and of the principles underlying the current regulation.

Sammanfattning

Till avtalstypen tillverkningsavtal hör olika avtal om tillverkning av produkter, exempelvis båtar, flygplan, klädesplagg och entreprenader. Avtalen kan klassificeras antingen som tillverkningsköp eller som materiella uppdragsavtal, baserat på vilken part som tillhandahåller materialet för tillverkningen. Det får i sin tur avgörande betydelse för den rättsliga regleringen. Köplagen är direkt tillämplig på tillverkningsköp, medan det i stort sett saknas lagreglering för materiella uppdragsavtal.

I praktiken förekommer det att köparen eller beställaren i ett tillverkningsavtal av någon anledning vill avbryta avtalet. Exempelvis kan ekonomiska förhållanden ha förändrats eller så finns inte längre samma behov för produkten. Frågan uppkommer då om beställaren har avbeställningsrätt. Det föreligger ingen generell avtalsrättslig regel om avbeställning i avtal mellan två näringsidkare. Det är istället en fråga som får avgöras särskilt för varje avtalstyp. I 52 § andra stycket köplagen medges en reglerad avbeställningsrätt, mot ersättningsskyldighet intill det positiva kontraktsintresset. En snarlik avbeställningsrätt anses även föreligga för materiella uppdragsavtal som inte faller inom köplagens tillämpningsområde. Frågan om avbeställningsrätt aktualiserar däremot en grundläggande konflikt mellan principen om avtalsbundenhet och behovet av flexibilitet i långvariga och komplexa avtalsförhållanden.

Den rättshistoriska genomgången visar att synen på avbeställningsrätt i tillverkningsavtal har förändrats över tid. Under 1800-talet behandlades tillverkningsavtal inom ramen för arbetsbeting, där en sådan rätt generellt erkändes men saknade enhetlig reglering. Under 1900-talet, särskilt i samband med 1905 års köplag och senare rättsutveckling, kom frågan att diskuteras i hög utsträckning, främst mot bakgrund av att 1905 års köplag gjorde en gränsdragning mellan tillverkningsköp och andra tillverkningsavtal. Någon avbeställningsrätt medgavs inte i lagen. Diskussionen under 1900-talet utgick från överväganden och principer med anknytning till avbeställningsrätten. Ekonomiska argument, principen om avtalsbundenhet, avvägning mellan parternas intressen samt praktiska överväganden har alla spelat en central roll i utvecklingen. I slutet av 1900-talet trädde den nu gällande köplagen i kraft, där avbeställningsrätt med ett antal villkor medges för tillverkningsköp.

Uppsatsen visar att gällande rätt kan förstås som ett resultat av en långvarig utveckling där motstående intressen har balanserats. Beställarens behov av flexibilitet har ställts mot tillverkarens intresse av avtalssäkerhet, där principen om avtalsbundenhet ofta får ge vika för ett mer flexibelt synsätt. Den historiska analysen bidrar till en fördjupad förståelse av varför rättsläget ser ut som det gör idag och vilka principer som ligger till grund för denna ordning.

Förord

Här sitter jag och skriver mina allra sista ord, orden som ska sätta punkt för nio terminer på juristprogrammet. Även om jag sett fram emot denna stund är det också sorgligt att lämna. Jag kommer för evigt att vara tacksam för mina år i Lund, för alla minnen och för alla otroliga personer jag fått äran att träffa. Men nu är det dags för ett nytt kapitel och nya äventyr!

Tack till min handledare Marcus Utterström, som bidragit med värdefulla råd och funnits som ett bollplank under hela uppsatsskrivandet.

Tack till mina fantastiska vänner som förgyllt studietiden, ni är bäst och betyder allt för mig.

Sist men inte minst, tack till min familj och tack till Axel – jag älskar er!

Lund, den 19 maj 2026

Anna Salander

Förkortningar

1905 års köplag	Lag (1905:38) om köp och byte av lös egendom
AB 04	Allmänna bestämmelser för byggnads-, anläggnings- och installationsentreprenader
ABK 09	Allmänna bestämmelser för konsultuppdrag inom arkitekt- och ingenjörsverksamhet
ABT 06	Allmänna bestämmelser för totalentreprenader avseende byggnads-, anläggnings-, och installationsarbeten
Avtalslagen	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
BGB	Bürgerliches Gesetzbuch
KKL	Konsumentköplagen (2022:260)
Kommissionslagen	Kommissionslag (2009:865)
KtjL	Konsumenttjänstlag (1985:716)
Köplagen	Köplag (1990:931)
ND	Nordisk domsamling
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
NJM	Nordiska juristmötet
Prop.	Proposition
SOU	Statens Offentliga Utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Avtal om tillverkning är inte en enhetlig kategori av avtal, vare sig i gällande rätt eller i ett historiskt perspektiv. Beroende på omständigheterna i det enskilda fallet kan tillverkningsavtal klassificeras som köpeavtal eller som materiellt uppdragsavtal. Avtalstypen omfattar ett brett spektrum av situationer, från enkel produktion av standardvaror till framställning av komplexa objekt såsom fartyg och omfattande entreprenader.¹ Särskilt vid mer komplexa tillverkningsavtal sträcker sig avtalsrelationen ofta över en lång tidsperiod, vilket medför en risk för att förutsättningar förändras under avtalstiden. Därutöver kan andra omständigheter leda till att beställaren önskar frånträda avtalet, exempelvis att behovet upphör eller att affären visar sig vara mindre välgrundad.²

Mot denna bakgrund aktualiseras frågan om beställarens möjlighet att frånträda avtalet. Denna möjlighet, som benämns avbeställningsrätt, framstår vid en första anblick som svår att förena med en av avtalsrättens mest grundläggande principer, nämligen att avtal ska hållas.³ Samtidigt kan det i praktiken framstå rationellt att tillåta en beställare att avbryta ett projekt som förlorat sitt syfte eller blivit ekonomiskt oförsvarbart. Ofta är beställarens och tillverkarens intressen motpoler till varandra, och avbeställningsrätten måste baseras på en balans mellan dessa intressen.⁴

Inom ramen för dispositiv rätt är köplagen en central rättskälla för frågan om avbeställningsrätt i tillverkningsavtal, såväl i gällande rätt som historiskt. Lagen är direkt tillämplig på tillverkningsavtal som kvalificeras som köp. Vid sidan av köplagen saknas i princip lagreglering för tillverkningsavtal på det kommersiella området, vilket innebär att rättsläget i hög grad formas av allmänna principer och analogier.⁵

Frågan om avbeställningsrätt i tillverkningsavtal har varit långt ifrån okomplicerad i ett historiskt perspektiv. Såväl rättsvetenskapen som lagstiftningsinitiativ har gett uttryck för skilda synsätt på beställarens rätt att frånträda avtal. Rättsläget har även påverkats av samhällsförhållanden och framväxten av nya avtalsformer och avtalstyper. Olika skäl och argument har framförts avseende såväl avbeställningsrättens existens som dess praktiska innebörd och

¹ J. Ramberg (1963) s. 22; Rodhe (1951) s. 610.

² J. Ramberg (1996) s. 58 f.; Brunsvig (1963) s. 5; Haaskjold (2023) s. 632; Hallsteinsen (2018) s. 647.

³ Ramberg & Ramberg (2022) s. 34 ff. Jfr. Prop. 1988/89:76 s. 55.

⁴ Brunsvig (1963) s. 9 f.; Sundberg-Weitman (1975) s. 246; J. Ramberg (1963) s. 28.

⁵ Ramberg & Ramberg (2022) s. 288 f.; Hellner m.fl. (2015) s. 27 f. Allmänna principer liksom möjliga analogier kommer ofta till uttryck i köplagen, se de senaste årens rättsfall från Högsta domstolen (NJA 2013 s. 271 p. 7; NJA 2014 s. 960 p. 24; NJA 2015 s. 862 p. 12 och NJA 2018 s. 653 p. 21).

ekonomiska konsekvenser. Denna kunskap bidrar inte enbart till att förstå vad gällande rätt innebär, utan även varför den är utformat på detta sätt. För att på ett djupare och mer nyanserat sätt förstå gällande rätt är det därför av stort intresse att undersöka avbeställningsrättens historiska utveckling.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att ur ett rättshistoriskt perspektiv förklara utvecklingen av beställarens avbeställningsrätt i tillverkningsavtal från början av 1800-talet fram till idag. Uppsatsen avser särskilt att belysa om och i vilken utsträckning en sådan rätt har erkänts, vad den i praktiken har inneburit samt hur ersättningen vid avbeställning har bestämts. Vidare undersöks vilka argument och förklaringar som historiskt har anförts för och emot avbeställningsrätten, liksom vilka intressekonflikter mellan parterna som aktualiseras och hur dessa har balanserats. Slutligen syftar uppsatsen till att sammankoppla gällande rätt med den rättshistoriska utvecklingen, genom att förklara hur avbeställningsrättens nuvarande utformning kan förklaras i ett historiskt perspektiv.

För att uppnå syftet ska följande frågeställningar besvaras:

- Hur har beställarens avbeställningsrätt utvecklats i tillverkningsavtal sedan början av 1800-talet?
- Vilka bakomliggande skäl och förslag har anförts om beställarens avbeställningsrätt i tillverkningsavtal? Vilka konflikter mellan parternas intressen aktualiserar frågan?
- Hur kan avbeställningsrätten i gällande rätt förklaras i ett rättshistoriskt perspektiv?

1.3 Något om undersökningsobjektet

Benämningen ”tillverkningsavtal” förekommer endast i begränsad utsträckning i gällande rätt. I äldre rättsvetenskaplig litteratur, särskilt från mitten av 1900-talet, används begreppet däremot betydligt mer frekvent. En förklaring till denna utveckling är att avtal av detta slag i modern rättslig klassificering typiskt sett hänförs till antingen köp eller till materiella uppdragsavtal, vilket är avgörande för deras rättsliga behandling. Trots detta har kategorin tillverkningsavtal fortsatt en viktig funktion. Den är av pedagogiskt värde och bidrar till att tydliggöra de rättsliga problem som uppsatsen behandlar i ett historiskt perspektiv. Mot denna bakgrund används begreppet som ett analytiskt verktyg i framställningen.⁶

⁶ Jfr. Rodhe (1951) s. 611 och Sundberg-Weitman (1975) s. 245 ff.

Eftersom ett tillverkningsavtal kan hänföra sig till antingen avtal om köp eller till materiella uppdragsavtal kan naturaborgenären vara såväl en köpare som en beställare. Framöver kommer främst begreppet beställare användas för denna part. Det ska däremot noteras att det rent begreppsmässigt även kan röra sig om en köpare om avtalet omfattas av köplagen.

1.4 Avgränsningar

Det valda ämnet kan undersökas utifrån flera olika perspektiv, vilket gör att det krävs en viss avgränsning.

Framställningen behandlar endast kommersiella tillverkningsavtal. Avtalsförhållanden där den ena parten är konsument kommer alltså inte att behandlas. Därtill är undersökningsobjektet den dispositiva rätten för kommersiella tillverkningsavtal. Det innebär att vad som är reglerat i parternas avtal, exempelvis standardavtal som är vanligt förekommande för entreprenadavtal, inte kommer att beröras.

Tillverkningsavtal är avtal om tillverkning av produkter. Utanför köplagens tillämpningsområde kan detta, som framkommit ovan, benämnas materiella uppdragsavtal. Det ska påpekas att materiella uppdragsavtal inte nödvändigtvis avser tillverkning. Det kan exempelvis istället handla om reparation av saker. Av den anledning kan noteras att det enbart är vissa uppdragsavtal som omfattas av uppsatsen, nämligen materiella uppdragsavtal om tillverkning.

Framställningens syfte och frågeställningar utgår från beställarens avbeställningsrätt. Detta medför att tillverkarens rätt att säga upp avtalet inte kommer att behandlas. I doktrin är det främst beställarens avbeställningsrätt som behandlas, och det är även mer naturligt att en beställare, som av någon anledning inte vill ta emot naturaprestationen, företar en avbeställning. Vidare behandlas enbart beställarens avbeställning utan föregående avtalsbrott på tillverkarens sida. Det medför att situationer som ger beställaren en hävningsgrund avgränsas bort. Även avtalets överksamhet på grund av avtalsrättslig ogiltighet, force majeure och bristande förutsättningar avgränsas från uppsatsens omfång. Paralleller till sådana situationer kommer däremot att göras i den mån de påverkar bedömningen eller har tagits upp som skäl i den rättshistoriska diskussionen.

Uppsatsens rättshistoriska perspektiv kräver en tidsmässig avgränsning. Den historiska undersökningen tar avstamp i 1800-talets början och redogör för den rättshistoriska utvecklingen fram tills gällande rätt. Skälet till detta är att diskussionen kring 1826 års lagförslag haft inflytande på den efterföljande rättsutvecklingen. Sett ur ett historiskt perspektiv kan tillverkningsavtal, eller arbetsbeting som de ofta benämndes förr, även omfatta sådana avtal som idag

klassificeras som anställningsavtal.⁷ I uppsatsen bortses från avtal som faller inom arbetsrätten.

Avslutningsvis bör framhållas att ämnet som behandlas i framställningen är omfattande. Inom ramen för avbeställningsrätten aktualiseras ett flertal relevanta frågor, exempelvis huruvida en sådan rätt överhuvudtaget bör föreligga, hur den i praktiken bör utformas, hur ersättning ska beräknas, vem som bär bevisbördan för olika påståenden samt vilka rättigheter och skyldigheter som åvilar parterna. Syftet med uppsatsen är inte att med stor detaljrikedom analysera samtliga frågor, utan snarare att översiktligt belysa utvecklingen av avbeställningsrätten, vilket uppsatsens frågeställningar ger uttryck för. Läsaren uppmärksammas därmed på att framställningen är avsedd att ge en övergripande bild snarare än en uttömmande analys av enskilda frågor.

1.5 Metod och material

Framställningen kan övergripande indelas i tre delar: en del som fastställer och redogör för gällande rätt, en del som behandlar avbeställningsrätten ur ett rättshistoriskt perspektiv samt en avslutande analysdel där de föregående delarna sammanförs och belyses. De olika inriktningarna präglar metodvalet. I de delar som behandlar gällande rätt är rättsdogmatisk metod en naturlig utgångspunkt, medan en rättshistorisk metod tillämpas i de historiskt inriktade avsnitten.

Den rättsdogmatiska metodens kärna är att utröna vad som är gällande rätt, genom att undersöka och tillämpa de allmänt accepterade rättskällorna utifrån rättskällevärdet. Rättskällorna som brukar pekats ut är lagstiftning, förordningar, förarbeten och rättspraxis.⁸ Svar på frågor om vad som utgör gällande rätt sökes genom att systematiskt och metodiskt, likt tillvägagångssättet i domstolarna, undersöka rättskällorna.⁹

Även om den rättsdogmatiska metoden används flitigt är den i flera avseenden oklart definierad och föremål för diskussion. En särskilt omdebatterad fråga gäller huruvida doktrin bör anses omfattas av den rättsdogmatiska metoden. I detta avseende råder delade meningar; vissa menar att doktrin överhuvudtaget inte är en rättskälla, medan andra anser att doktrin bör tillmätas rättskällevärde, om än inom ramen för en inbördes hierarki.¹⁰ Peczenik menar att rättskälleprinciper är det som avgör huruvida en källa ska betraktas som en rättskälla eller inte. Han delar upp källorna i tre grupper, sådana som (i) *skall*, (ii) *bör* och (iii) *får* beaktas vid juridisk argumentation som auktoritets-skäl. De rättskällor som *skall* beaktas är lagar, andra föreskrifter och fasta sedvanerättsliga principer. Rättskällor som *bör* beaktas är förarbeten och

⁷ Se vidare 2.4.3 nedan.

⁸ Kleineman (2018) s. 21; Hellner (2001) s. 22 f.; Sandgren (2005) s. 649; Olsen (2004) s. 116.

⁹ Hellner (2001) s. 22 f.

¹⁰ Kleineman (2018) s. 25 och 40 ff.

prejudikat, och sådant som *får* beaktas är exempelvis rättsvetenskaplig litteratur, underrättsdomar, institutionella rekommendationer, lagförslag och utländsk rätt.¹¹ Ett argument för att doktrin är en rättskälla är att domare hänvisar till litteratur i sina domskäl. Enligt Dahlman är detta dock inte tillräckligt för att tillerkänna doktrinen rättskällestatus. Han menar att det krävs rättslig auktoritet, vilket litteraturen saknar. Däremot kan doktrin fungera som sakskaal i juridisk argumentation, i den meningen att en domare kan övertygas av de argument som framförs och låta dessa påverka rättstillämpningen. Litteraturen tillämpas i sådana fall på grund av argumentens logik, inte på grund av rättslig auktoritet.¹² I framställningen ansluter jag mig till uppfattningen att doktrin inte är en rättskälla i sig. Detta utesluter dock inte att rättsvetenskaplig litteratur används i den mån den bidrar med övertygande och välgrundad argumentation.

Den rättsdogmatiska metoden lämpar sig väl för den del av uppsatsen som syftar till att förklara och klarlägga gällande rätt. Beträffande material används lagtext, främst i form av köplagen, förarbeten och rättsfall i den mån de finns. Det bör dock särskilt framhållas att lagstiftning i hög grad saknas på området. I princip är 52 § andra stycket köplagen den enda lagreglering om avbeställningsrätt på det kommersiella området. Köplagen är tillämplig på tillverkningsköp, men det förekommer även andra tillverkningsavtal som faller utanför dess tillämpningsområde. Särskilt kan nämnas entreprenadavtal, där lagreglering i svensk rätt saknas och normbildningen istället i stor utsträckning sker genom standardavtal, vilka enligt rättskälleläran inte är rättskällor i strikt mening. Mot denna bakgrund får rättsvetenskaplig doktrin – trots avsaknaden av formell rättslig auktoritet – en betydande roll för förståelsen av rättsläget och dess sammanhang. När auktoritativa rättskällor saknas bidrar litteraturen med att fylla ut luckor och tillhandahålla mer ingående förklaringar.¹³ Även när sådana rättskällor finns tillgängliga fyller doktrinen en viktig funktion, eftersom lag, förarbeten och praxis ofta är fragmentariska eller kortfattade. Doktrinen kan exempelvis belysa vilka allmänna principer som existerar på området samt hur ersättningsberäkning praktiskt bör genomföras. Mot bakgrund av den begränsade lagregleringen aktualiseras även analogislut. Analogier innebär att lösningar och tolkningar kan behöva hämtas från närliggande rättsområden, exempelvis köprätten. Vid bedömningen av vilka analogier som är relevanta och försvarbara spelar doktrinen en central roll.¹⁴

Beträffande rättsvetenskaplig litteratur för den rättsdogmatiska delen är det, av givna skäl, främst svensk doktrin om gällande rätt på kontraktsrättens och obligationsrättens område som används. Här kan särskilt författare och

¹¹ Peczenik (1995) s. 35.

¹² Dahlman (2019) s. 70 ff.

¹³ Kleinman (2018) s. 28 och 33 ff. Se även Hjertstedt (2019) s. 169 f. och Hellner (2001) s. 26.

¹⁴ Hellner (2001) s. 203 f.; Kleinman (2018) s. 23 f.; Ramberg & Ramberg (2022) s. 26.

jurister såsom Christina och Jan Ramberg, Herre, Hellner och Bengtsson nämnas. Även norsk litteratur på nämnda områden beaktas i framställningen. Detta förklaras av att det inom Norden finns en förmögenhetsrättslig gemenskap. Exempelvis kan nämnas att köplagen är ett nordiskt samarbete samt att det med jämna mellanrum arrangeras nordiska juristmöten.¹⁵

I uppsatsen anläggs ett kontraktsrättsligt perspektiv. Kontraktsrätten kan även benämnas för speciell avtalsrätt. Till skillnad från allmän avtalsrätt tar kontraktsrätten sin utgångspunkt i särpräglade regler för en viss avtalstyp, exempelvis köp, hyresavtal och konsultavtal. Den allmänna avtalsrätten handlar istället om gemensamma regler för olika avtalstyper.¹⁶ För uppsatsens del innebär detta att fokus riktas mot regler inom ramen för en viss avtalstyp, nämligen tillverkningsavtal. Som framgått i 1.1 kan denna avtalstyp i sin tur delas in i köpeavtal och materiella uppdragsavtal. Det kontraktsrättsliga perspektivet tillåter därmed analys av de enskilda avtalstyperna, såväl som analys av den mer övergripande avtalstypen. Perspektivet är även av stor betydelse i den rättshistoriska undersökningen, särskilt eftersom avtalstyper tenderar att variera och förändras över tid.¹⁷

Uppsatsen är inte av renodlad rättsdogmatisk karaktär, utan syftar även till att sätta gällande rätt i ett historiskt sammanhang och förstå bakomliggande rättsutveckling. Av den anledningen tillämpas även en rättshistorisk metod och ett rättsutvecklingsperspektiv. Den rättsdogmatiska metoden kompletteras därmed av ett perspektiv som sätter gällande rätt i en större kontext genom att förklara varför rätten ser ut som den gör, samt hur den har utvecklats över tid. Rättshistorien fungerar i detta avseende som en förklaringsmodell för att förstå både rättens utveckling och dess nuvarande utformning.¹⁸ För att beskriva den viktiga roll rättshistoria har att fylla har jag valt ett beskrivande citat av Kjell Åke Modéer:

Varje tid har sitt förhållningssätt till det förflutna. Historien kan vi identifiera både som det döda förflutna och det levande förflutna. (...) Rättshistoria handlar därför inte i första hand om föråldrade (obsoleta) rättsregler, utan om historien som en förklaringsmodell för att förstå vårt gällande rättssystem.¹⁹

Den teoretiska utgångspunkten i uppsatsen är att rättshistoria kan ses som en förklaringsmodell för att inte bara förstå historien, utan också för att förstå gällande rätt. Den historiska dimensionen av rätten är även många gånger närvarande i juridisk argumentation, varför perspektivet får ytterligare betydelse. Istället för att svara på frågan *hur* rätten är utformad, försöker ett

¹⁵ Se vidare avsnitt 5.1.

¹⁶ Ramberg & Ramberg (2022) s. 16.

¹⁷ Se vidare i avsnitt 2.1.

¹⁸ Kleinman (2018) s. 42 f.; jfr. Olsen (2004) s. 122.

¹⁹ Modéer (2009) s. 36.

rättshistoriskt perspektiv svara på frågan om *varför* rätten ser ut på detta sätt.²⁰ Denna utgångspunkt lämpar sig mycket väl för syftet och frågeställningarna i denna framställning. I uppsatsen ämnas inte enbart att fastställa vad som är gällande rätt, det är endast en minimal del av helheten. I uppsatsen ämnas även att – med rättshistorisk utgångspunkt – förklara varför gällande rätt är utformad på ett visst sätt, vilka skäl som anförts om avbeställningsrätten, samt hur rätten har utvecklats.

Det finns inget enhetligt angreppssätt inom ramen för rättshistorisk metod. Detta ger en viss frihet i utformningen av metoden. Croon menar, genom att blicka tillbaka på Bergmans arbete, att rättshistoriens uppgift i den juridiska diskussionen är att peka på gällande rätt som resultat av utvecklingen och visa på samband mellan dåtid och nutid. Bergman menar att det praktiken inte existerar en egentlig gräns mellan dåtid och nutid, eftersom de är inflätade i varandra.²¹ Avseende tillvägagångssättet för rättshistorisk metod finns det enligt Baker flera vägar att gå. I uppsatsen väljs Bakers andra tillvägagångssätt, nämligen att ställa frågor om juridiken och sedan – genom att undersöka material – försöka finna svaret på dessa frågor. Metoden innebär således ett problemorienterat angreppssätt.²² Särskilt på förmögenhetsrättens område är förståelsen för reglernas rättshistoriska bakgrund viktig, eftersom de nordiska lagstiftarna har valt att avstå från en större kodifikation av förmögenhetsrätten. Därför lever tidigare synsätt ofta kvar.²³ Hellner, liksom Bergman, anser att det ofta är onödigt att dra skiljelinjer mellan de olika metoderna, eftersom rättsvetenskaplig forskning ofta kommer in även på andra vetenskaper, exempelvis historia.²⁴ Av dessa skäl är mina val av metoder i praktiken delvis sammanflätade, och den rättsdogmatiska framställningen är beroende av det historiska perspektivet för att uppnå uppsatsen syfte.

Materialet för den rättshistoriska delen består av såväl lag, lagförslag och förarbeten som äldre rättsvetenskaplig litteratur och tre rättsfall. Särskild vikt fästs vid 1826 års lagförslag samt 1905 års köplag med tillhörande motiv. Utöver det offentliga trycket intar den äldre förmögenhetsrättsliga doktrinen en central plats i framställningen. Genom ögonen av tidens rättsvetenskapliga forskare möjliggörs en fördjupad förståelse av hur rättsregler och samhällsliga förhållanden har utvecklats över tid, och hur dessa förändringsprocesser har bidragit till framväxten av dagens rättsläge. Litteraturen, exempelvis framställningar av Wikander, Hasselrot, Almén, Brunsvig och Ramberg, behandlar frågan om avbeställningsrätt i olika hög utsträckning. Därutöver bör det nordiska juristmötet 1963 särskilt uppmärksammas, vid vilket frågan om avbeställningsrätt i tillverkningsavtal behandlades utförligt. De diskussioner som fördes samt det underlag som presenterades bidrar till att belysa

²⁰ Modéer (2009) s. 36; Björverud (2024) s. 22 f.

²¹ Croon (2021) s. 752 f.; Bergman (1919) s. 352 f.

²² Baker (2012) s. 7.

²³ Kleinman (2018) s. 23.

²⁴ Hellner (2001) s. 23 och 35. Jfr. Croons och Bergmans resonemang ovan, se not 16.

rättsområdets utveckling och de överväganden som gjorts. De rättsfall som behandlas i den rättshistoriska undersökningen omfattar ett avgörande från Högsta domstolen (NJA 1959 s. 552) samt två skiljedomar (ND 1959 s. 333 och ND 1960 s. 420). Vid genomgången av tillgängligt material har inga ytterligare tidiga fall kunnat identifieras. Skiljedomar är inte rättskällor och kan därför inte läggas till grund för gällande rätt.²⁵ Syftet med den rättshistoriska metoden är däremot inte att identifiera gällande rätt. Mot bakgrund av det historiska perspektivet kan skiljedomarna istället bidra med förståelse för hur avbeställningsrätten har bedömts och praktiserats historiskt, utan att för den delen forma gällande rätt.

I uppsatsens sista kapitel – där gällande rätt förklaras mot bakgrund av den rättshistoriska utvecklingen – förenas det historiska och det nutida perspektivet. I praktiken förs därför den rättshistoriska metoden och den rättsdogmatiska metoden samman. Rättsdogmatiken fyller funktionen att förklara vad som utgör gällande rätt, medan den rättshistoriska metoden uppfyller syftet att förklara *varför* rätten ser ut på detta sätt, samt hur rätten kan förstås mot bakgrund av dess historia. Den rättshistoriska metoden bidrar därför – som ovan förklarats – med en ytterligare dimension som fördjupar analysen.

1.6 Forskningsläge

Till den äldre litteraturen hör Hasselrot och Wikander. Hasselrot publicerade år 1905 ett omfattande verk om handelsbalken med fokus på arbetsbeting – en föregående avtalstyp – där även frågan om avbeställningsrätt behandlas.²⁶ Wikander har författat två stora verk om arbetsbeting, ett om arbetsbetingssavtalet som avtalstyp och ett som riktar fokus på dess viktigaste rättsföljder.²⁷ Båda författarna kännetecknas av en strävan att systematisera rätten och dra tydliga gränser mellan olika avtalstyper, något som kännetecknar den konstruktiva riktningen under vilken de var aktiva.²⁸ Beträffande äldre doktrin bör även Almén nämnas, som författade lagkommentarer till 1905 års köplag.²⁹ För norsk och dansk rätts del har Aubert och Lassen författat två omfattande verk inom obligationsrätten, där frågan om avbeställningsrätt kortfattat berörs.³⁰

Under den senare delen av 1900-talet diskuterades avbeställningsrätten i tillverkningsavtal i relativt hög utsträckning. Jan Rambergs artikel 'Om avbeställningsrätt vid tillverkningsavtal' behandlar de nordiska ländernas inställning till avbeställningsrätt och förslår vad som bör gälla framöver.³¹ På det tjugotredje nordiska juristmötet år 1963 i Köpenhamn diskuterades ämnet om

²⁵ C. Ramberg m.fl. (2024) s. 39.

²⁶ Se Hasselrot (1905).

²⁷ Se Wikander (1913) och Wikander (1916).

²⁸ Se avsnitt 2.4.1.

²⁹ Se Almén (1906).

³⁰ Se Aubert (1905) och Lassen (1908).

³¹ Se J. Ramberg (1963).

avbeställningsrätt av tillverkningsavtal. Mötet ägde rum på grundval av den norska advokaten Brunsvigs rapport, som innehåller en sammanfattning av hur den nordiska rättslitteraturen behandlat frågan om avbeställningsrätt.³² Tilläggas kan även att Lyngsø i sin avhandling undersöker frågan om avbeställningsrätt i olika avtalstyper, bland annat entreprenadavtal, och huruvida det konstituerar en generell princip.³³

I samtida doktrin behandlas frågan om avbeställningsrätt ofta insprängt i verk om avtalsrätt, kontraktsrätt och obligationsrätt. Tillverkningsavtal behandlas inte som en enhet, utan uppdelat i dess mindre avtalstyper. Christina Rambergs *Kontraktsrätt* samt Hellner, Hager och Persons *Speciell avtalsrätt II: Kontraktsrätt* kan nämnas.³⁴ I dessa verk finns redogörelser om avbeställningsrätt i materiella uppdragsavtal även om verken som sådana inte har denna specifika utgångspunkt. Vad gäller avbeställningsrättens historiska utveckling är den samtida litteraturen däremot mycket sparsam.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det finns litteratur och forskning som behandlar ämnet, vilket är av hög relevans för uppsatsen. Det saknas däremot, såvitt kunnat utrönas, framställningar som förklarar och analyserar avbeställningsrätten i tillverkningsavtal utifrån det perspektiv som anläggs i denna uppsats, nämligen ett rättsutvecklingsperspektiv med utgångspunkt i det tidiga 1800-talet. Brunsvig behandlar i sin rapport hur den nordiska synen på avbeställningsrätt i tillverkningsavtal utvecklats över tid, men hans verk författades för över 60 år sedan och berör därmed inte den rätt som idag är gällande.³⁵

1.7 Disposition

Uppsatsen består av sex kapitel. Framställningen kan, efter inledningen, delas in i tre övergripande delar: en del om gällande rätt, en rättshistorisk del och en del där diskussion och analys utförs. En fråga som kan uppkomma är varför delen om gällande rätt placerats inledningsvis, istället för att följa en historisk kronologisk ordning. Syftet med detta dispositionsval är pedagogiskt. Genom att läsa om gällande rätt först får läsaren en introduktion till rättsområdet som i sin tur är nödvändig för att förstå det rättshistoriska perspektivet. Utan denna kunskap riskerar den historiska delen att bli svår att greppa, eftersom en viss grundförståelse krävs. Den inledande delen om gällande rätt lägger därmed en nödvändig grund för uppsatsens kommande historiska del. Dispositionsvallet kan även illustreras i form av en cirkel; inledningsvis behandlas gällande rätt, sedan rättshistorien, för att sedan sluta cirkeln i form av en analys som binder samman perspektiven.

³² Se Brunsvig (1963) och NJM (1963).

³³ Se Lyngsø (1971).

³⁴ Se C. Ramberg (2005) och Hellner m.fl. (2015).

³⁵ Se Brunsvig (1963) s. 3–34. Brunsvig utgår inte heller från 1800-talets början, utan senare rättsutveckling.

Kapitel 2 och 3 har sin utgångspunkt i gällande rätt, med enbart ett mindre historiskt inslag. Kapitel 2 behandlar tillverkningsavtal och ger en bakgrund till avtalstyperna den omfattar, det rättsliga ramverket samt en historisk redogörelse om dess utveckling. Kapitel 3 innehåller en redogörelse för avbeställningsrätten i tillverkningsavtal i gällande rätt. Inledningsvis förklaras innebörden av begreppet ”avbeställning”. Därefter presenteras hur avbeställningsrätten behandlas i gällande rätt samt hur ersättningsberäkningen utförs.

Kapitel 4 och 5 utgör den rättshistoriska delen av uppsatsen. I kapitlen redogörs för den rättshistoriska utvecklingen av avbeställningsrätten i tillverkningsavtal, där kapitel 4 behandlar 1800-talet och kapitel 5 behandlar 1900-talet. Båda kapitlen börjar med en bakgrund och avslutas med en sammanfattande analys, som sammanfattar vad läsaren bör ta med sig i den vidare läsningen. Kapitel 4 tar avstamp i 1826 års lagförslag för att sedan behandla doktrinen under den konstruktiva riktningen i svensk rättshistoria. Kapitel 5 består av ett antal delkapitel. Efter bakgrunden redogörs för 1905 års köplag. Därefter behandlas den rättsliga diskussionen om avbeställningsrätten under 1900-talet i 5 delkapitel. Kapitlet har disponerats tematiskt, där varje delkapitel behandlar en särskilt typ av motiv, skäl, argument eller invändning om avbeställningsrätt. Exempelvis behandlas argument baserade på principen om avtalsbundenhet under delkapitlet ”Avtalsbundenhet och avbeställningsrätt” och ekonomiska argument under ”Ekonomiska skäl för och emot avbeställningsrätt”. Denna disposition har valts i ett pedagogiskt syfte.

Uppsatsen avslutas med en analys- och diskussionsdel i kapitel 6, där frågeställningarna besvaras med stöd av resonemang i tidigare kapitel. Kapitlet börjar med en analys och nyansering av avbeställningsrättens historiska utveckling för tillverkningsavtal. Sedan diskuteras principiella frågor och konflikter som avbeställningsrätten aktualiserar, samt bakomliggande skäl, motiv och förslag. Därefter behandlas hur gällande rätt kan förstås som ett resultat av den historiska utvecklingen. Avslutningsvis innehåller kapitlet en avslutande reflektion där övergripande och sammanfattande slutsatser presenteras.

2 Allmänt om tillverkningsavtal

2.1 Indelning i avtalstyper

Inom kontraktsrätten delas avtal in i olika avtalsgrupper, som antingen kan vara avtalsformer eller avtalstyper. Skillnaden mellan dem är att en avtalstyp är en rättslig företeelse, vilket betyder att den består av direkt tillämpliga normer, medan detta inte är ett krav för en avtalsform. Normerna för en avtalstyp brukar kallas speciella avtalsrättsliga normer, och gäller bara för den enskilda avtalstypen. De behöver inte vara föreskrivna i en viss typ av rättskälla för att vara gällande. Genom att dela in avtalen i mindre grupper skapas systematik; istället för att alla normer behöver undersökas räcker det med att normerna för den specifika avtalstypen undersöks.³⁶

Ytterligare en aspekt är att avtalstyper sällan är konstanta över tid. I en historisk undersökning av en avtalstyp finns ofta en föränderlig systematik som måste beaktas. Samhället förändras och avtalstyperna anpassas till nya förutsättningar, politik och lagstiftning.³⁷ Så är exempelvis fallet med tillverkningsavtal.³⁸

I detta kapitel ska avtalstypen tillverkningsavtal behandlas, såväl i gällande rätt som en historisk överblick över hur avtalstypen utvecklats och förändrats sedan början av 1800-talet. Kapitlet är grundläggande för uppsatsens kommande delar, eftersom begreppssystematiken i sig kan skapa betydande förvirring.³⁹

2.2 Tillverkningsavtal: avtal om köp eller materiellt uppdrag

Ett tillverkningsavtal är, som begreppet självt avslöjar, ett avtal där en part åtar sig att framställa eller tillverka något åt en annan part. Den centrala avtals prestationen är således att producera någon form av produkt. Tillverkningen kan avse en mängd olika saker, alltifrån en obetydlig massartikel till en kostym, ett porträtt, ett stort fartyg eller en byggnadsentreprenad. Tillverkningsavtalet kan ses som något av ett paraplybegrepp, och i avtalstypen döljer sig en mängd olika rättsliga företeelser. Avtal om tillverkning är således långt ifrån en homogen grupp. Ett tillverkningsavtal kan vara ett köp, men också ett materiellt uppdragsavtal.⁴⁰ Tidigare kunde tillverkningsavtal även

³⁶ Arvidsson (2010) s. 213 ff.; Sundberg (1961) s. 19 och 23.

³⁷ Jfr. Rodhe (1951) s. 610 f.; Sundberg (1961) s. 26 not 45.

³⁸ Se avsnitt 2.4.

³⁹ Jfr. J. Ramberg (1963) s. 22.

⁴⁰ Rodhe (1951) s. 610 f.; J. Ramberg (1963) s. 22; Sundberg-Weitman (1975) s. 245.

betraktas som anställningsavtal, innan en tydlig skiljelinje drogs mellan avtalstyperna.⁴¹

2.2.1 Köplagens gränsdragning

Som nämndes ovan kan ett tillverkningsavtal vara ett köpeavtal eller ett uppdragsavtal. Denna gränsdragning görs i 2 § första stycket köplagen. Bestämmelsen lyder:

Lagen gäller beställning av en vara som skall tillverkas utom när beställaren skall tillhandahålla en väsentlig del av materialet. Lagen gäller inte avtal om uppförande av byggnad eller annan fast anläggning på mark eller i vatten.

Första stycket talar, motsatsvis, om att köplagen gäller för avtal om tillverkning där tillverkaren ska tillhandahålla en väsentlig del av materialet. Dessa avtal brukar benämnas *tillverkningsköp*. Om beställaren tillhandahåller en väsentlig del av materialet är avtalet istället ett uppdrag, eller arbetsbeting som det tidigare benämndes. I ett sådant fall är köplagen inte direkt tillämplig. Detta kan illustreras genom ett exempel; om en skräddare ska sy en kostym och själv tillhandahåller tyget är det ett köp, men om kunden lämnar tyget till skräddaren som får i uppgift att sy en kostym är det ett uppdrag. Bedömningen avgörs utifrån en samlad helhetsbedömning av om avtalet framstår som ett köpeavtal eller ett uppdragsavtal. Den gängse uppfattningen är att vad som är en väsentlig del av materialet inte ska bestämmas utifrån ett procenttal, utan snarare utifrån andra faktorer, såsom värderationen samt vilken betydelse det tillhandahållna materialet har för tillverkningen. Av andra meningarna i första stycket framgår däremot att köplagen inte gäller för uppförande av byggnad eller fast anläggning. Entreprenadavtal är således uteslutna från lagens tillämpningsområde, oavsett vem som tillhandahåller materialet.⁴²

Tillverkningsavtalen delas därmed upp i tillverkningsköp och materiella uppdragsavtal om tillverkning. Uppdragsavtal är en särskild avtalstyp som avser avtal om arbete där en uppdragstagare åtar sig att utföra en prestation för en uppdragsgivare. Materiella uppdragsavtal utförs på något materiellt och/eller resulterar i en materiell produkt, till skillnad från immateriella uppdrag som definieras motsatsvis. För uppdragsgivaren är den centrala förpliktelsen att betala arvode, antingen efter färdigställandet eller efter en viss avtalad tid.⁴³ Uppdraget sker utan att ett anställningsförhållande föreligger mellan parterna. Ibland formuleras det som att uppdragsavtal är alla arbetsavtal som inte är anställningsavtal.⁴⁴

⁴¹ Se avsnitt 2.4.3. I samband med denna utveckling uppstod avtalstypen uppdragsavtal.

⁴² Håstad (2009) s. 27. Se även Munukka, Köplag (1990:931), kommentaren till 2 §, Karnov (JUNO) (hämtad 2026-02-04).

⁴³ Hellner m.fl. (2015) s. 103 ff. och 231; Rohde (1951) s. 610 f.; Bengtsson (1976) s. 149; C. Ramberg (2005) s. 121.

⁴⁴ Rohde (1951) s. 610 f.; Bergström (1948) s. 39. Se vidare avsnitt 2.4.3.

Materiella uppdragsavtal kan exempelvis vara entreprenadavtal samt andra avtal om tillverkning, reparation eller förbättring som faller utanför köplagens tillämpningsområde till följd av gränsdragningen i 2 §.⁴⁵ Entreprenadavtal är den typ av materiellt uppdragsavtal som är i särklass viktigast ur samhällsekonomisk synpunkt. Sådana avtal avser uppförande eller ändring av byggnad eller annan anläggning på fast egendom.⁴⁶ Beträffande andra avtal om tillverkning, reparation eller förbättring är det ofta frågan om betydligt mindre omfattande arbeten och av mindre komplicerad karaktär i jämförelse med entreprenadavtal. Arbetet organiseras även annorlunda och är inte beroende av lika många faktorer. Att en skomakare lagar ett par klackskor, eller att en skräddare syr upp en kostym, är i praktiken mycket annorlunda från entreprenad.⁴⁷ För sådana tillverkningsavtal där köplagen inte är direkt tillämplig kan det ofta vara aktuellt med en analog tillämpning av reglerna om tillverkningsköp. I praktiken ligger dessa avtalstyper mycket nära varandra, och det saknas dessutom lagstiftning för tillverkningsavtal utanför köplagens tillämpningsområde.⁴⁸

2.3 Det rättsliga ramverket

Det rättsliga ramverket för tillverkningsköp består i första hand av köplagen, som trädde i kraft år 1991. Lagen är direkt tillämplig på sådana tillverkningsavtal där tillverkaren tillhandahåller en väsentlig del av materialet.⁴⁹ För avtal som i stället klassificeras som materiella uppdragsavtal och därmed faller utanför köplagens tillämpningsområde är rättsläget annorlunda. Svensk rätt saknar en allmän lagstiftning om kommersiella tjänster, vilket innebär att detta område till stor del är oreglerat. Särskilt inom entreprenadrätten sker normbildningen i betydande utsträckning genom privat normgivning i form av standardavtal, såsom AB 04 och ABT 06. Dessa är dock endast bindande i den mån parterna har avtalat om deras tillämpning.⁵⁰ Även andra typer av tillverkningsavtal saknar i stor utsträckning lagreglering på det kommersiella området.⁵¹

På det konsumenträttsliga området gäller däremot KtjL och KKL. Vid avtal om tillverkning av lös sak är KKL tillämplig oavsett vem som tillhandahåller materialet.⁵² Dessa lagar är däremot inte tillämpliga i kommersiella förhållanden. När det gäller KtjL har Högsta domstolen i rättsfallet NJA 2013 s. 1174 framhållit att vissa bestämmelser kan ge uttryck för allmänna principer på tjänsteområdet, vilket skulle kunna motivera en viss analogisk betydelse

⁴⁵ Rodhe (1951) s. 611; Bengtsson (1976) s. 103 f. och 136.

⁴⁶ Bengtsson (1976) s. 103 ff.; C. Ramberg (2005) s. 63; Hellner m.fl. (2015) s. 140 f.

⁴⁷ Bengtsson (1976) s. 136; jfr. Rohde (1951) s. 611.

⁴⁸ Håstad (2009) s. 27; Munukka, Köplag (1990:931) kommentaren till 2 §, Karnov (JUNO) (besökt 2026-02-04); Bengtsson (1976) s. 136. Se även C. Ramberg (2005) s. 66 och Rohde (1951) s. 613.

⁴⁹ Se avsnitt 2.2.1.

⁵⁰ C. Ramberg (2005) s. 65.

⁵¹ Bengtsson (1976) s. 136.

⁵² Hellner m.fl. (2015) s. 95. Se 1 kap. 6 § KKL.

även utanför lagens direkta tillämpningsområde. Mot detta talar dock lagens uttalade konsumentskyddande syfte, vilket begränsar dess lämplighet som analogikälla i kommersiella sammanhang.⁵³

Köplagens bestämmelser om tillverkningsköp kan i vissa fall tillämpas analogt på närliggande avtal.⁵⁴ Därutöver får ledning ofta sökas i allmänna principer för den aktuella avtalstypen eller för avtalsrätten i stort.⁵⁵ I modern entreprenadrättslig praxis har Högsta domstolen intagit en förhållandevis positiv hållning till analogier från köplagen, vilket innebär att lagen i vissa fall kan få en utfyllande funktion även i entreprenadavtal. Ett exempel är NJA 2001 s. 177, där 45 § köplagen tillämpades analogt. En sådan analogisk tillämpning förutsätter emellertid att de bakomliggande övervägandena redovisas.⁵⁶ Därtill ska entreprenadavtalets särskilda drag beaktas, bland annat att avtalet avser omfattande, komplicerade och långsiktiga arbeten med flera inblandade parter.⁵⁷

2.4 Tillverkningsavtalens historiska bakgrund

2.4.1 Arbetsbeting under 1800-talet

Under 1800-talet användes begreppet arbetsbeting för att beteckna avtal om utförande av arbete för ett visst resultat, eller en viss arbetsprodukt. I 1826 års förslag till en allmän civillag behandlades ”byggnads- eller annat arbetsbeting” i ett eget kapitel. Lagförslaget realiserades aldrig men kan ändå bidra med ökad förståelse för avtalstypen. I motiven till lagförslaget förklaras att avtal där någon ger en annan part i uppdrag att mot ersättning utföra ett bestämt arbete ska skiljas från vanligt arbets- och dagsverkslega, det vill säga arbetskraftshyra. Med byggnads- och arbetsbeting menades därför ett avtal om utförande av ett bestämt arbete mot ersättning. Motiven uttalar att sådana avtal ofta benämns med orden *entreprenade*, *accord* och *beting*. Sådana avtal utgjorde exempelvis arbeten med byggnader eller annat hantverksarbete.⁵⁸

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet präglades nordisk rättsvetenskap starkt av tysk rätt och så kallad begreppsjurisprudens inom ramen för den konstruktiva riktningen. Ett stort fokus riktades på systematik och analys av juridiska begrepp. Inom traditionen analyserades bland annat avtalstypen arbetsbeting ingående i doktrin.⁵⁹ Winroth beskrev tjänstelega som uppdelad

⁵³ Se NJA 2013 s. 1174 p. 9 där Högsta domstolen uttalade att KtjL kan ”tjäna till vägledning i vart fall när den bygger på vad som kan antas ge uttryck för allmänna obligationsrättsliga principer tillämpliga inom tjänsteområdet”. I allmänhet ska dock försiktighet iakttagas, eftersom syftet med lagen är konsumentskyddande. Se även Prop. 1984/85:110 s. 142.

⁵⁴ Se avsnitt 2.2.1.

⁵⁵ C. Ramberg (2005) s. 66.

⁵⁶ Samuelsson & Utterström (2024) s. 67.

⁵⁷ Se rättsfallen NJA 2013 s. 271 p. 7; NJA 2014 s. 960 p. 24; NJA 2015 s. 862 p. 12 och NJA 2018 s. 653 p. 21.

⁵⁸ Förslag till allmän civillag (1826) s. 197.

⁵⁹ Björne (2002) s. 208 och 213; Sundell (1987) s. 54.

i arbetslega och tjänstelega i snäv mening. Arbetsbeting kunde inordnas under arbetslega och avsåg ett bestämt resultat, till skillnad från mer obestämt arbete.⁶⁰ Hasselrot hade en liknande syn och definierade arbetsbeting som ett avtal om att mot ersättning framställa eller tillverka en konkret och specificerad produkt.⁶¹ Vidare ansåg Hasselrot att arbetsbeting avsåg en materiell arbetsprodukt.⁶² Wikander betonade vikten av att dra gränser mellan arbetsbeting och närliggande avtalstyper. Om någon ställde sin arbetskraft till förfogande på ett mer generellt plan utgjorde det tjänstelega, medan ett specifikt och utfäst åtagande om resultat utgjorde arbetsbeting.⁶³

Begreppsjurisprudensen och den konstruktiva riktningen mottog under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet stark kritik från flera håll. Bundenheten vid logik och deduktion, samt den ofta väldigt formella och isolerade begreppsanalysen ansågs ligga långt ifrån den praktiska juridiken och sakna eget vetenskapligt värde. Av dessa anledningar var riktningen inte särskilt långlivad i den nordiska rättsvetenskapen.⁶⁴

2.4.2 Arbetsbeting och tillverkningsköp i 1905 års köplag

I 1905 års köplag gjordes en uppdelning av arbetsbetingen, där vissa sådana klassificerades som köp. Lagens andra paragraf lyder:

Betingar man sig av annan, att han skall mot vederlag i penningar något förfärdiga och ämnet därtill bestå, den beställning vare såsom köp av lös egendom ansedd, dock ej där fråga är om uppförande av hus, vattenverk eller annan byggnad.

Av bestämmelsen framgår att beställningsköp där tillverkaren ska tillhandahålla materialet anses vara ett köp. I annat fall är avtalet ett arbetsbeting och exkluderas därmed från tillämpningsområdet. Bestämmelsen innebar således en uppdelning av tillverkningsavtal, där avtalen antingen hänfördes till köp eller till arbetsbeting. En sådan uppdelning hade tidigare inte gjorts. Vidare framgår att ”uppförande av hus, vattenverk eller annan byggnad” undantas från tillämpningsområdet. Entreprenadavtal uteslöts därmed. Den avtalstypen ansågs, mot bakgrund av de skillnader som föreligger i förhållande till köp, behöva hållas utanför lagens tillämpningsområde.⁶⁵

2.4.3 Framväxten av den moderna arbetsrätten

Den moderna arbetsrättens framväxt förändrade synen på arbetsavtal, vilket i sin tur minskade betydelsen av arbetsbetingssavtalet. Utvecklingen av den moderna arbetsrätten inleddes redan under andra hälften av 1800-talet, bland

⁶⁰ Winroth (1878) s. 3 f.; Sundell (1987) s. 169 ff.

⁶¹ Hasselrot (1905) s. 1797 f.

⁶² Hasselrot (1905) s. 1798 f.

⁶³ Wikander (1913) s. 193, 196 ff. och 213 ff.

⁶⁴ Björne (2002) s. 214 f.; Mossberg (2022) s. 309 ff.

⁶⁵ Förslag till lag om köp och byte af lös egendom (1903) s. 50 f.; Almén (1906) s. 55 ff.; Wikander (1913) s. 40 ff.

annat mot bakgrund av upplysningens idéströmningar, liberalismens genomslag samt industrialiseringens strukturella förändringar, där en framväxande arbetarklass successivt etablerades.⁶⁶ Vid sekelskiftet började dessutom kollektivavtalet få en central roll i arbetsrättens utveckling, vilka kom att utgöra en grundläggande regleringsform för arbetsmarknaden.⁶⁷

I sin avhandling från 1948 riktade Bergström omfattande kritik mot den traditionella uppdelningen mellan tjänstelega och arbetsbeting. Istället förespråkade han en ny ordning som innebar en tydlig avvikelse från den tidigare. Den traditionella modellen byggde på att arbetsresultat hänfördes till arbetsbeting medan arbetskraft kopplades till tjänstelega.⁶⁸ Bergström ställde sig följande fråga: ”Kan en anställd vara part i ett arbetsbeting?”, vilken besvarades ja-kande. Enligt honom kunde även arbetsbeting utföras inom ramen för ett anställningsförhållande, vilket innebar att den tidigare uppdelningen inte var förenlig med det moderna arbetstagarbegreppet. Han framhöll vidare att samtliga som utför ett arbetsbeting inte kan betraktas som självständiga företagare och att de därför i vissa fall bör omfattas av arbetstagarbegreppet.⁶⁹

Mot denna bakgrund föreslog Bergström en ny indelning av avtalstyperna, en ordning som används än idag. Enligt modellen delas arbetsavtal in i anställningsavtal och uppdragsavtal, där arbetstagarbegreppet blir avgörande för klassificeringen. Uppdragsavtal omfattar därmed alla arbetsavtal som inte är anställningsavtal. Vidare menade Bergström att en indelning kan göras i speciella avtalstyper inom ramen för uppdragsavtal, exempelvis entreprenadavtal och sysslomannaavtal.⁷⁰ Denna uppdelning gjordes även av Rodhe. Han menade dessutom att ett tillverkningsavtal kan vara ett uppdragsavtal, och att entreprenadavtal är en särskild form av tillverkningsavtal. Han delade även upp uppdragsavtalen i materiella och immateriella uppdrag.⁷¹

2.4.4 Sammanfattande om begreppssystematiken

Den historiska genomgången visar att flera olika begrepp har använts för avtal om tillverkning över tid. Detta kan skapa en viss begreppsförvirring, särskilt vid gränsdragningen mot närliggande avtalstyper. Det viktiga att ta med sig är att tillverkningsavtal i huvudsak kan kopplas till tre avtalstyper: arbetsbeting, tillverkningsköp och materiella uppdragsavtal. Arbetsbeting är det äldre övergripande begreppet för avtal om arbete, där tillverkningsavtal ingick, såväl som annat arbete. I termer av dagens avtalstyper motsvarar begreppet i princip det område som delas upp i materiella uppdragsavtal och tillverkningsköp. Begreppet är därmed mer oprecist än de senare avtalstyperna. Tillverkningsköp avser tillverkningsavtal som kvalificeras som köp enligt

⁶⁶ Adlercreutz & Schmidt (1962) s. 13 f. 19 ff.

⁶⁷ Adlercreutz & Schmidt (1962) s. 27 ff.

⁶⁸ Se avsnitt 2.4.1.

⁶⁹ Bergström (1948) s. 35 ff.

⁷⁰ Bergström (1948) s. 39.

⁷¹ Rodhe (1951) s. 610 f.

köplagen. Tillverkningsavtal som inte är köp har historisk fallit under benämningen arbetsbeting, fram tills detta begrepp betraktades som föråldrat och ersattes med uppdragsavtal.

På så sätt har alla begrepp ovan en koppling till varandra genom en föränderlig begreppssystematik. I framställningen kommer samtliga begrepp att användas. Begreppet arbetsbeting används däremot enbart i en historisk kontext, eftersom avtalstypen är föråldrad i gällande rätt.⁷²

⁷² Jfr. avsnitt 2.4.3.

3 Avbeställningsrätt i tillverkningsavtal: rättsläget idag

3.1 Allmänna utgångspunkter

3.1.1 Begreppet avbeställning

Med avbeställning menas en situation där naturaborgenären⁷³ förklarar att denna inte vill fullfölja det ingångna avtalet, och därmed avser begränsa sin avtalade prestation. I praktiken är det en uppmaning till motparten att inte prestera. En giltig avbeställning medför att avtalsförpliktelserna modifieras: beställaren är inte längre skyldig att erlagga det avtalade priset i dess helhet, och ersättningsskyldigheten påverkas inte av åtgärder som motparten vidtar efter avbeställningen. För motparten innebär det att uppdraget i det följande inhiberas.⁷⁴

Det kan finnas flera skäl till att en beställare önskar avbeställa ett ingånget avtal. Under långvariga avtalsförhållanden kan beställarens förutsättningar förändras under avtalstiden. Därutöver kan exempelvis ett upphört behov av prestationen, bristande lönsamhet i affären eller förändrade interna ekonomiska förhållanden föranleda en avbeställning.⁷⁵

I anslutning till begreppet avbeställning förekommer även andra termer, exempelvis uppsägning, återkallelse och frånträdande. Det är dock inte möjligt, eller ens nödvändigt, att med precision avgränsa termerna från varandra, särskilt när de i praktiken har i princip samma praktiska innebörd.⁷⁶ Det bör även understrykas att avbeställningsbegreppet inte ska blandas ihop med hävning. Hävning är ett annat avtalsrättsligt institut som innebär att ett avtal upphör på grund av att motparten gjort sig skyldig till ett väsentligt avtalsbrott, eller att ett sådant är befarat.⁷⁷

3.1.2 Avbeställningsrätt reglerad i avtal

Det är vanligt att bestämmelser om avbeställningsrätt införlivas i avtal mellan parter, särskilt inom vissa branscher. Parterna kan därigenom reglera såväl

⁷³ Naturaborgenär är den part som har rätt att kräva en prestation in natura, till skillnad från penningborgenär som har rätt att kräva pengar. Vad gäller tillverkningsavtal är beställaren naturaborgenär. Jfr. härom Rohde (1956) s. 707.

⁷⁴ Hellner m.fl. (2020) s. 77; Rohde (1956) s. 706; Ramberg & Ramberg (2022) s. 288; Haaskjold (2023) s. 629 f.; J. Ramberg (1996) s. 59 f.

⁷⁵ J. Ramberg (1996) s. 58 f.; Haaskjold (2023) s. 632; Hallsteinsen (2018) s. 647.

⁷⁶ Rodhe (1986), s. 286 f.; Hellner m.fl. (2020) s. 187 f.

⁷⁷ Rodhe (1986) s. 190 f.; Haaskjold (2023), s. 632. Se även Ramberg, avtalslagen2020.se, *Sektion 12.3.1* och *12.3.3*. (hämtad 2026-04-20).

förutsättningarna för avbeställning som hur ersättningen ska beräknas.⁷⁸ När avtalets innehåll i detta avseende är klart föreligger normalt ingen oklarhet kring avbeställningsrättens innebörd. En avbeställning som sker med stöd av en sådan avtalsbestämmelse är inte ett avtalsbrott, utan är att betrakta som ett tillåtet utnyttjande av en avtalsklausul. I detta hänseende kan avbeställningar således beskrivas som antingen tillåtna eller otillåtna.⁷⁹

3.1.3 Avbeställning som avtalsbrott

Huvudregeln i avtalsrätten är att avtal ska hållas, enligt principen om avtalsbundenhet (*pacta sunt servanda*). Principen är en grundpelare i avtalsrätten och bidrar till förutsebarhet och stabilitet i rättsordningen. Det är däremot inte nödvändigt att denna huvudregel upprätthålls utan undantag, särskilt i situationer där det finns skäl som talar för ökad flexibilitet.⁸⁰ Under förutsättning att den part vars prestation avbeställs inte lider ekonomisk skada, saknas det ofta – åtminstone ur ett ekonomiskt perspektiv – skäl att motsätta sig en avbeställning.⁸¹

Någon allmän avtalsrättslig regel eller princip som medger rätt till avbeställning utan ersättningsskyldighet finns inte. Jan Ramberg har framhållit att en sådan generell princip skulle innebära ett betydande avsteg från principen om att avtal ska hållas.⁸² I vissa fall kan den mottagande parten dessutom ha rätt att kräva fullgörelse av avtalet, exempelvis med stöd av 23 § köplagen. Frågan om avbeställningsrätt föreligger måste därför avgöras med utgångspunkt i den aktuella avtalstypen.⁸³

Eftersom en avbeställning innebär att en part ger till känna att denne inte avser att fullgöra sina avtalsenliga förpliktelser, betraktas den ofta som ett befarat (anteciperat) avtalsbrott, eller i vissa fall som ett fullbordat sådant. En avbeställning som inte är tillåten enligt den aktuella avtalstypen kan därmed utgöra ett avtalsbrott. I sådana fall ska skadestånd utgå motsvarande det positiva kontraktsintresset, vilket omfattar såväl direkta som indirekta förluster, inklusive utebliven vinst.⁸⁴

⁷⁸ Ramberg & Ramberg (2022) s. 289; Hagström (2021) s. 246 f.; Hallsteinsen (2018) s. 648; Sundberg-Weitman (1975) s. 254. Här kan exempelvis ABK 09 kap. 6 § 13 st. 1 nämnas, som gäller för vissa konsultuppdrag (immateriella uppdragsavtal).

⁷⁹ Hellner m.fl. (2015) s. 77.

⁸⁰ Se vidare avsnitt 5.3.

⁸¹ Sundberg-Weitman (1975) s. 245; J. Ramberg (1996) s. 59.

⁸² J. Ramberg (1996) s. 59.

⁸³ Ramberg & Ramberg (2022), s. 288 f.; J. Ramberg (1996) s. 61.

⁸⁴ Hellner m.fl. (2020) s. 77; Ramberg & Ramberg (2022) s. 288 f.; Ramberg, avtalslagen2020.se, *Sektion 10.2(4)* och *Sektion 12.5.1-2*. (hämtad 2026-02-18).

3.2 Avbeställningsrätt i tillverkningsköp

För tillverkningsköp, det vill säga sådana tillverkningsavtal där tillverkaren tillhandahåller en väsentlig del av materialet, stadgas en avbeställningsrätt i 52 § andra stycket köplagen. Bestämmelsen lyder:

Om köparen avbeställer en vara som skall tillverkas eller skaffas särskilt för honom, får säljaren dock inte hålla fast vid köpet genom att fullfölja tillverkningen, vidta andra förberedelser för avlämnandet och kräva betalning. Detta gäller dock inte, om ett avbrott skulle medföra en väsentlig olägenhet för säljaren eller risk för att hans förlust till följd av avbeställningen inte blir ersatt. Skadestånd på grund av avbeställningen beräknas enligt 67–70 §§.

Enligt bestämmelsen får säljaren, efter köparens avbeställning, inte hålla fast vid köpet genom att fullfölja tillverkningen och därefter kräva betalning, vilket annars är huvudregeln enligt 52 § första stycket köplagen. Syftet med avbeställningsrätten är att ge köparen en möjlighet att undgå skyldigheten att ta emot naturaprestationen. Samtidigt syftar bestämmelsen till att tillgodose säljarens ekonomiska intresse i avtalet. Bestämmelsen är däremot inte avsedd att befria köparen från den huvudsakliga förpliktelsen att erlagga betalning. Avbeställningsrätten är även begränsad till fall där det rör sig om ”en vara som skall *tillverkas* eller *skaffas särskilt* för honom”. Av detta följer att avbeställningsrätt inte gäller alla tillverknings- eller anskaffningsköp, exempelvis inte när varan är en standardvara utan individuell prägel för den specifika köparen.⁸⁵

Bestämmelsen sätter ingen tidsmässig gräns för när en avbeställning senast får ske. Köparen kan således utöva avbeställningsrätten fram till dess att den tillverkade varan har avlämnats. Avbeställningsrätten enligt 52 § andra stycket köplagen kan vidare relateras till köparens rätt att kräva fullgörelse enligt 23 § köplagen. Enligt bestämmelsen får köparen som huvudregel kräva fullgörelse av avtalet, men detta gäller inte när ”fullgörelsen skulle förutsätta upppoffringar som inte är rimliga med hänsyn till köparens intresse av att säljaren fullgör köpet”. Mot bakgrund av att avtalsförhållanden ska präglas av ömsesidighet och balans kan inte heller köparen, på motsvarande sätt, tvingas att fullgöra sina förpliktelser, förutsatt att säljarens intresse i stället kan tillgodoses genom ekonomisk kompensation. Avbeställningsrätten framstår därmed som ett uttryck för en intresseavvägning mellan parterna.⁸⁶

Avvägningen mellan parternas intressen kommer även till uttryck i de villkor som ställs upp. Avbeställningsrätt föreligger inte om ett avbrott i avtalet

⁸⁵ Prop. 1988/89:76 s. 54 ff.; Munukka, Köplag (1990:931) kommentaren till 52 §, Karnov (JUNO) (besökt 2026-02-20).

⁸⁶ Ramberg och Herre, Köplagen (2026-03-20, Version 3C, JUNO), kommentaren till 52 § under rubriken ”Allmänt om avbeställningsrättens syfte och innebörd”.

skulle medföra väsentlig olägenhet för säljaren eller om det finns en risk att säljaren inte erhåller ersättning till följd av avbeställningen. Villkoren tar således sikte på att skydda säljarens intressen i avtalsrelationen, såväl ekonomiska som andra.⁸⁷ Av förarbetena framgår att risken för olägenheter typiskt sett ökar ju längre tillverkningen har fortskridit. Däremot lämnas ingen närmare vägledning beträffande hur rekvisitet ”väsentlig” ska tolkas.⁸⁸ Det bör slutligen framhållas att bestämmelsen i 52 § andra stycket köplagen, som har ett begränsat tillämpningsområde, inte ger uttryck för någon allmän obligationsrättslig princip om avbeställningsrätt.⁸⁹

3.2.1 Särskilt om ersättningsberäkningen

Följden av avbeställning vid tillverkningsköp är att säljaren inte kan hålla fast vid avtalet genom att fullfölja tillverkningen och därefter kräva betalning. Säljaren har däremot rätt till ersättning i form av skadestånd, vilket framgår uttryckligen av 52 § andra stycket sista meningen köplagen. Ersättningen ska beräknas i enlighet med de allmänna skadeståndsbestämmelserna i 67–70 §§ köplagen, trots att en avbeställning enligt 52 § andra stycket inte är ett avtalsbrott. Dessa bestämmelser ger rätt till ersättning motsvarande det positiva kontraktsintresset, vilket innebär att den skadelidande parten ska försättas i samma ekonomiska situation som om avtalet hade fullgjorts.⁹⁰ Enligt 67 § köplagen omfattar ersättningen såväl direkta som indirekta förluster. Syftet med avbeställningsersättningen är således att tillförsäkra säljaren full kompensation för det ekonomiska intresse som avtalet innebär. Däremot anges det inte i lagtexten vilken beräkningsmetod som ska tillämpas vid fastställandet av ersättningen. Av förarbetena framgår att lagstiftaren inte ansåg det nödvändigt att närmare reglera denna fråga.⁹¹

I praktiken tillämpas huvudsakligen två olika metoder för att beräkna avbeställningsersättning: *subtraktionsmetoden* och *additionsmetoden*. Subtraktionsmetoden innebär att tillverkaren, efter beställarens avbeställning, har rätt till det avtalade priset med avdrag för de kostnader som sparas genom att ett visst arbete inte behöver utföras. Metoden syftar till att försätta tillverkaren i samma ekonomiska situation som om avtalet hade fullgjorts, det vill säga att ersättning utgår motsvarande det positiva kontraktsintresset. Däremot är tillverkaren även skyldig att begränsa sin skada, vilket följer av allmänna skadeståndsrättsliga principer samt 70 § köplagen.⁹² Skadebegränsningsprincipen

⁸⁷ Prop. 1988/89:76 s. 56; Ramberg och Herre, Köplagen (2026-03-20, Version 3C, JUNO), kommentaren till 52 § under rubriken ”Allmänt om avbeställningsrättens syfte och innebörd”.

⁸⁸ Prop. 1988/89:76 s. 57.

⁸⁹ Ramberg och Herre, Köplagen (2026-03-20, Version 3C, JUNO), kommentaren till 52 § under rubriken ”Allmänt om avbeställningsrättens syfte och innebörd”.

⁹⁰ Ramberg och Herre, Köplagen (2026-03-20, Version 3C, JUNO), kommentaren till 52 § under rubriken ”Beräkning av avbeställningsersättningen”; Hellner m.fl. (2020) s. 82; Gerhard (2015) s. 58 och 68 ff.

⁹¹ Prop. 1988/89:76 s. 57.

⁹² Prop. 1988/89:76 s. 57; SOU 1976:66 s. 184 f. C. Ramberg (2005) s. 85; Hellner m.fl. (2015) s. 111; J. Ramberg (1996) s. 59 f.

innebär att en part inte har rätt till ersättning för skada som denne, genom rimliga åtgärder, hade kunnat undvika. Principen motiveras bland annat av samhällsekonomiska hänsyn, då rättsordningen inte bör uppmuntra passivitet som leder till onödigt resursutnyttjande.⁹³

I doktrin är den dominerande uppfattningen att ersättningen ska beräknas enligt subtraktionsmetoden. Metoden kan härledas ur avbeställningsrättens grundläggande syfte, vilket är att befria beställaren från en naturaprestation, inte befria beställaren från betalningsskyldighet. Det är därför naturligt att utgå utifrån förpliktelsen att betala, och sedan göra avdrag för besparingar som tillverkaren gjort.⁹⁴

Additionsmetoden innebär att de kostnader för avtalets fullgörande som finns vid tidpunkten för avbeställningen summeras, varefter ett tillägg görs för utebliven vinst. Metoden medför ofta en fördel för den avbeställande parten, även om den i många fall leder till samma resultat som subtraktionsmetoden. Ersättning för avbeställning enligt KtjL beräknas enligt denna metod.⁹⁵ I förarbetena till köplagen riktas kritik mot subtraktionsmetoden till förmån för additionsmetoden. Som skäl anges att subtraktionsmetoden, genom att i stor utsträckning efterlikna skadeståndsberäkningen vid avtalsbrott, kan skapa incitament för köparen att fullfölja även ekonomiskt ofördelaktiga avtal. Additionsmetoden anses i stället bättre tillgodose en rimlig balans mellan parterna, eftersom den utgår från säljarens faktiska kostnader, kompletterade med en skälig ersättning för utebliven vinst. I praktiken leder denna metod ofta till en lägre ersättning, särskilt när avbeställningen sker i ett tidigt skede av tillverkningsprocessen, eftersom vinsten typiskt sett realiseras successivt. Syftet är att säljaren inte ska kunna göra vinst enbart genom avtal som avbeställs, utan genom faktisk produktion, samtidigt som köparen inte ska tvingas fullfölja ekonomiskt olönsamma avtal. Vid fastställandet av den skäliga vinstersättningen ska hänsyn tas till bland annat hur långt tillverkningen har kommit, omfattningen av det nedlagda arbetet samt möjligheten att erhålla andra uppdrag. Därutöver kan även konjunkturen tillmätas betydelse, och denna risk bärs av köparen.⁹⁶ Det bör slutligen noteras att additionsmetoden föreslogs i den utredning som föregick köplagen, men att den inte uttryckligen behandlades i den efterföljande propositionen.⁹⁷

⁹³ Sundberg-Weitman (1975) s. 250.

⁹⁴ Ramberg och Herre, Köplagen (2026-03-20, Version 3C, JUNO), kommentaren till 52 § under rubriken ”Allmänt om avbeställningsrättens syfte och innebörd”; Hellner m.fl. (2020) s. 82.

⁹⁵ Prop. 1988/89:76 s. 57 f.; SOU 1976:66, s. 185. Hellner m.fl. (2020), s. 82. Se 42 § KtjL och Johansson, Konsumentköplagen (besökt 2026-02-04) (JUNO), kommentaren till 42–44 §§ KtjL under rubriken ”Avbeställning”.

⁹⁶ SOU 1976:66 s. 185 ff.

⁹⁷ Jfr. Prop. 1988/89:76 s. 57.

3.3 Avbeställningsrätt i materiella uppdragsavtal

För tillverkningsavtal som faller utanför köplagen, exempelvis entreprenadavtal och tillverkningsavtal där beställaren tillhandahåller materialet, finns ingen uttrycklig reglering om avbeställningsrätt. Det entreprenadrättsliga området är föremål för privat normgivning genom standardavtal. De stora och välanvända standardavtalen AB 04 och ABT 06 innehåller inte heller några uttryckliga regler om avbeställning. Entreprenadrättslig doktrin ger däremot uttryck för att det föreligger en avbeställningsrätt samt att det inte är ett befärat eller fullbordat avtalsbrott att företa en sådan. Hellner menar att det finns en generell avbeställningsrätt för beställare av entreprenad, och att ersättningen ska beräknas på samma sätt som enligt allmänna principer för kommersiella kontrakt.⁹⁸ Även Christina Ramberg anser att det finns en allmän avbeställningsrätt i entreprenadavtal där entreprenören ska bli kompenserad för det positiva kontraktsintresset, vilket är huvudregeln i kommersiella kontrakt.⁹⁹ Likaså menar Samuelsson och Utterström att det finns en sådan generell avbeställningsrätt och att en beställare inte kan tvingas motta entreprenörens arbete när denna inte längre önskas.¹⁰⁰

När det gäller andra tillverkningsavtal utanför köplagens tillämpningsområde, som inte är entreprenader, saknas det också direkt tillämpliga lagregler. I många fall föreligger däremot betydande likheter med tillverkningsköp. Det skulle framstå som rättsligt inkonsekvent att tillerkänna beställaren en avbeställningsrätt i det ena fallet men inte i det andra, när den enda skillnaden ligger i vem som tillhandahåller materialet.¹⁰¹ Mot denna bakgrund anses en avbeställningsrätt av motsvarande innebörd föreligga även i dessa situationer. Detta gäller särskilt när avbeställningen sker innan tjänsten har påbörjats eller när endast en mindre del av arbetet har utförts.¹⁰² Det finns dessutom stöd för att tillämpa köplagens regler om tillverkningsköp analogt på sådana tillverkningsavtal som till sin natur är likartade, men som faller utanför lagens direkta tillämpningsområde.¹⁰³ Slutligen har det även funnits en historisk tradition att erkänna avbeställningsrätt för denna typ av avtal.¹⁰⁴

3.3.1 Särskilt om ersättningsberäkningen

I kommersiella avtal beräknas avbeställningsersättningen ofta utifrån *subtraktionsmetoden*.¹⁰⁵ Detta gäller även i entreprenadavtal, där det är den vanligaste metoden för ersättningsberäkning. I doktrin är det nästintill ostridigt

⁹⁸ Hellner m.fl. (2015) s. 149.

⁹⁹ C. Ramberg (2005) s. 85.

¹⁰⁰ Samuelsson & Utterström (2024) s. 184 f.

¹⁰¹ Sundberg-Weitman (1975) s. 245; Ramberg och Herre, Köplagen (2026-03-20, Version 3C, JUNO), kommentaren till 52 § under rubriken ”Allmänt om avbeställningsrättens syfte och innebörd”. Se även SOU 1976:66 s. 181.

¹⁰² Hellner m.fl. (2015) s. 111; Rodhe (1956) s. 707; Sundberg-Weitman (1975) s. 345.

¹⁰³ Munukka, Köplag (1990:931) kommentaren till 52 §, Karnov (JUNO) (besökt 2026-02-25).

¹⁰⁴ Se vidare i kapitel 4 och 5.

¹⁰⁵ Se 3.2.1.

att ersättning enligt det positiva kontraktsintresset ska utgå för avbeställning. Christina Ramberg menar att detta framgår av allmänna avtalsrättsliga principer.¹⁰⁶ Även skiljedomspraxis tyder på att denna metod används vid ersättningsberäkning.¹⁰⁷ Hellner menar att ersättning för avbeställning av entreprenadavtal ska beräknas på samma sätt som enligt allmänna principer för kommersiella kontrakt, där subtraktionsmetoden är den angivna metoden.¹⁰⁸ Likaså menar Samuelsson och Utterström att utgångspunkten är att entreprenören har rätt till ersättning intill det positiva kontraktsintresset och att det inte bör skiljas på direkt och indirekt förlust.¹⁰⁹

Tidigare har det även konstaterats att vissa typer av materiella uppdragsavtal ligger nära köplagens reglering av tillverkningsköp, varför även köplagens regler om ersättningsberäkning kan få betydelse.¹¹⁰ I köplagen används ofta subtraktionsmetoden, men även additionsmetoden nämns som ett möjligt tillvägagångssätt för ersättningsberäkning.¹¹¹

Frågan om beräkning av avbeställningsersättning har behandlats av Högsta domstolen i rättsfallet NJA 2002 s. 644. Målet avsåg utbildningstjänster och rörde ett förhållande mellan näringsidkare och konsument. Till skillnad från kommersiella förhållanden anses det i konsumentrelationer föreligga en allmän rätt till avbeställning, även om denna inte uttryckligen framgår av lag eller avtal. I avgörandet prövade Högsta domstolen ersättningsfrågan och tillämpade KtjL analogt. Genom att använda additionsmetoden fann domstolen att näringsidkaren hade rätt till ersättning för uppkommen förlust, men inte till skadestånd avseende utebliven vinst. Det bör emellertid understrykas att avgörandet avsåg ett konsumentförhållande, varför dess prejudikatvärde är begränsat i förhållanden mellan kommersiella parter.¹¹²

3.4 Några slutsatser om gällande rätt

Någon allmän rätt till avbeställning finns inte i obligationsrätten. Frågan om en sådan rätt föreligger måste i stället avgöras med utgångspunkt i den aktuella avtalstypen. Vid tillverkningsköp erkänns en uttrycklig avbeställningsrätt i 52 § andra stycket köplagen. Bestämmelsen innebär att köparen, under förutsättning att villkoren är uppfyllda, får avbeställa avtalet mot att säljaren kompenseras intill det positiva kontraktsintresset.

För tillverkningsavtal som faller utanför köplagens tillämpningsområde saknas lagreglering. Däremot ger såväl doktrin som analogier stöd för en

¹⁰⁶ C. Ramberg (2005) s. 85.

¹⁰⁷ Hellner m.fl. (2015) s. 111. Denna skiljedomspraxis gäller avbeställning av skeppsbyggen. Se avsnitt 5.7.

¹⁰⁸ Hellner m.fl. (2015) s. 149.

¹⁰⁹ Samuelsson & Utterström (2024) s. 185.

¹¹⁰ Se avsnitt 2.2.1 och 2.3.

¹¹¹ Se avsnitt 3.2.1.

¹¹² Ramberg & Ramberg (2022) s. 288 f.

motsvarande avbeställningsrätt, ofta grundad på allmänna avtalsrättsliga överväganden. Ersättningen bestäms normalt så att tillverkaren försätts i samma ekonomiska situation som om avtalet hade fullgjorts, vanligen genom tillämpning av subtraktionsmetoden.

Sammantaget framstår rättsläget som att avbeställningsrätt i praktiken erkänns i betydande utsträckning vid kommersiella tillverkningsavtal, men utan att det finns någon enhetlig och generellt tillämplig rättsregel.

4 1800-talet syn på avbeställning av arbetsbeting

4.1 Bakgrund

Under 1800-talet genomgick det svenska samhället och rättsutvecklingen en period av stora förändringar. Nya idéströmningar fick fäste i den politiska debatten samtidigt som befolkningsmängden ökade och industrialiseringen tog fart. Svensk rätt påverkades även i betydande grad av utländska rättssystem. Det europeiska idéklimatet präglades av en motsättning mellan liberalismen, som betonade individens frihet och rättigheter, och den historiska skolan, som i stället framhöll tradition, stabilitet och nationell rättsutveckling.¹¹³

Under början av 1800-talet genomfördes flera omfattande civilrättsliga kodifikationer i Europa. Den mest inflytelserika var den franska *Code civil* från 1804, som byggde på idén om en logiskt uppbyggd och tydligt strukturerad lagstiftning. Dessa idéer fick även genomslag i Sverige, där 1734 års lag alltmer uppfattades som föråldrad. År 1811 tillsattes därför en lagkommitté med uppdrag att revidera lagen. Efter ett långvarigt och omfattande arbete presenterades 1826 ett förslag till en allmän civillag, starkt präglad av fransk rätt, särskilt inom handelsrätten.¹¹⁴ Förslaget från 1826 realiserades däremot aldrig i gällande rätt. Det kritiserades för att vara alltför omfattande och lades slutligen ner under 1870-talet. Trots detta fick förslaget betydelse som inspirationskälla för senare partiella reformer och påverkade dessutom den rättsvetenskapliga och rättspolitiska diskussionen.¹¹⁵

Under slutet av 1800-talet påverkades den svenska juridiska doktrinen av den konstruktiva riktningen och begreppsjurisprudens. Denna rättstradition kännetecknas av en fokusering på rättens systematik och begrepp.¹¹⁶ Samtidigt genomgick Sverige en snabb industrialisering. Det tidigare jordbrukssamhället omvandlades gradvis till en industrination, vilket ledde till urbanisering, ekonomisk expansion och förändrade arbetsförhållanden. Centrala förutsättningar för denna utveckling var bland annat avskaffandet av skråväsendet 1846 samt införandet av näringsfrihet och friare handel – reformer som tydligt bar prägel av tidens liberalistiska idéer.¹¹⁷

4.2 1826 års förslag till allmän civillag

I 1826 års förslag till en allmän civillag behandlas byggnads- eller annat arbetsbeting i det tolfte kapitlet i handelsbalken. I motiven förklaras att

¹¹³ Inger (1997) s. 164 ff.

¹¹⁴ Würtemberg (1934) s. 143 ff. och 163 ff.; Holmbäck (1941) s. 191 f. Se även Förslag till allmän civillag (1826).

¹¹⁵ Würtemberg (1934), *SvJT* s. 544 f.; Würtemberg (1934) s. 167.

¹¹⁶ Björne (2002) s. 2 ff. och 208; Sundell (1987) s. 54. Se avsnitt 2.4.1.

¹¹⁷ Isacson & Söderlund (1995) s. 27 ff.; Inger (1997) s. 165.

byggnads- och arbetsbeting avser avtal om utförandet av ett bestämt arbete mot ersättning, ofta i form av byggnadsarbeten eller annat hantverksarbete.¹¹⁸ Handelsbalkens tolfte kapitel i lagförslaget är tydligt inspirerat av utformningen i den franska kodifikationen *Code civil*.¹¹⁹

I 12 kap. 7 § handelsbalken föreslås en reglering om uppsägning från arbetsgivaren oberoende av kontraktsbrott på medkontrahentens sida. Det första förslaget utformades enligt följande:

Nu man har betingat byggnad eller annat arbete, men vill sedan betinget häfva; äge makt därtill, ändå att byggnaden eller arbetet börjadt blifvit; vare dock skyldig gälda de kostnader och det arbete, som gjorde äro, ersätte ock den vinst, han, som arbetat eller byggnaden sig åtagit, däraf hafva kunnat.¹²⁰

I förslaget används uttrycket *häfva*. I gällande rätt ska instituten hävning och avbeställning skiljas från varandra.¹²¹ Det som i 1826 års lagförslag åsyftas är däremot hävning oberoende av motpartens kontraktsbrott, eller ”godtycklig hävning”, som Hasselrot uttryckte det.¹²² Förslaget ger därför uttryck för vad som idag benämns avbeställning eller uppsägning.¹²³

Lagförslaget motiverades av att förändrade omständigheter efter avtalets ingående ofta kan föranleda att beställaren behöver avstå från avtalet. Om avtalets fullföljande äventyrar beställarens förmåga ansågs det vara hans rättighet att avstå.¹²⁴ Det har tidigare nämnts att förslaget till handelsbalkens tolfte kapitel i hög grad influerades av fransk rätt. Beträffande 7 § är likheterna särskilt tydliga i förhållande till artikel 1794 i *Code civil*, och bestämmelsernas innebörd är i princip överensstämmande.¹²⁵

I motiven anges att det ska fastställas ”rättvisa och billiga grunder” för arbetstagarens ersättning när betinget hävs.¹²⁶ Vid sin granskning av lagförslaget framförde Högsta domstolen kritik mot dessa grunder. Domstolen menade att den ekonomiska ersättningen för utebliven vinst riskerar att medföra en ”kännbar uppoffring” för arbetsgivaren och ”oförtjänt vinning” för arbetstagaren. Högsta domstolen ansåg istället att arbetstagaren inte bör ha rätt till mer än skadestånd för direkta förluster genom arbetets inställande. Vid bedömningen menade domstolen att man bör ta hänsyn till uteblivna arbetstillfällen, men även arbetstillfällen som kunnat genomföras trots avtalets

¹¹⁸ Förslag till allmän civillag (1826) s. 197.

¹¹⁹ Würtemberg (1934) s. 163 f.

¹²⁰ Wikander (1916) s. 136 ff.; Hasselrot (1905) s. 2005 ff. Se Förslag till allmän civillag (1826) s. 140 och 198.

¹²¹ Se avsnitt 3.1.1.

¹²² Wikander (1916) s. 336 ff.; Hasselrot (1905) s. 2005 ff.

¹²³ Jfr. Wikander (1916) s. 336.

¹²⁴ Förslag till allmän civillag (1826) s. 198.

¹²⁵ Würtemberg (1926) s. 163 f. Jfr. Code civil artikel 1794.

¹²⁶ Förslag till allmän civillag (1826) s. 198.

inställande.¹²⁷ Efter Högsta domstolens kritik utarbetade lagkommittén ett reviderat förslag som har följande lydelse:

Nu man har betingat byggnad eller annat arbete, men vill sedan betinget häfva; äge makt därtill, ändå att byggnaden eller arbetet börjadt blifvit, vare dock skyldig gälda de kostnader, och det arbete, som gjorda äro, ersätta ock till den, som byggnaden eller arbetet sig åtagit, all skada, som han lider däraf, att betinget häfves.¹²⁸

Istället för ersättning för *utebliven vinst*, ändrades formuleringen till att ersätta *all skada* som parten har lidit på grund av arbetets inställelse. Förekomsten av rätten att säga upp avtalet förändrades inte, utan enbart ersättningsfrågan.¹²⁹

4.3 Doktrinen under den konstruktiva riktningen

I anslutning till begreppsanalysen inom den konstruktiva riktningen behandlades även rättsfrågor med koppling till dessa begrepp, däribland rättsföljderna av arbetsbeting.¹³⁰ Hammarskjöld, Hasselrot och Wikander behandlar i sina verk frågan om beställarens rätt att frånträda en avtalad prestation utan att motparten dessförinnan gjort sig skyldig till avtalsbrott, om än med varierande ansatser.

Inledningsvis bör framhållas att termerna ”avbeställning” eller ”avbeställningsrätt” inte förekommer i något av de verk som publicerades under den aktuella perioden. Det innebär däremot inte att någon sådan rätt inte existerade, utan endast att det inordnades i en annan begreppslig systematik. I Hasselrots verk behandlas förutsättningarna för att ”godtyckligt häva avtalet”, där han avser avtalets upphörande utan särskild grund, såsom motpartens avtalsbrott.¹³¹ Även i Wikanders andra verk behandlas frågan om uppsägning oberoende av motpartens kontraktsbrott.¹³² Dessa uttryck får förstås som tidiga benämningar för det som senare kom att betecknas som avbeställning.¹³³

Såväl Hammarskjöld som Hasselrot och Wikander anser att det existerar en avbeställningsrätt för arbetsbeting. Både Hasselrot och Wikander hänvisar till 1826 års lagförslag om avbeställningsrätt, för att sedan konstatera att en sådan

¹²⁷ Tablå, innefattande jemnförelse emellan LagCommiteens Förslag till Allmän Civillag och den nu gällande – Senare delen (1839) s. 94 f.; Wikander (1916) s. 338; Hasselrot (1905) s. 2007 f.

¹²⁸ Wikander (1916) s. 338 f.

¹²⁹ Hasselrot (1905) s. 2007 f.

¹³⁰ Jfr. avsnitt

¹³¹ Hasselrot (1905), s. 2005.

¹³² Wikander (1916), s. 336.

¹³³ Jfr. definitionen i avsnitt 3.1.1.

rätt föreligger. Författarna påpekar däremot att institutet inte är oproblematiskt och att dess status är föremål för oenighet.¹³⁴

Det fanns en äldre uppfattning att en beställare aldrig godtyckligt kunde häva ett avtal, vilket medförde en ovillkorlig rätt för tillverkaren att fullgöra avtalet mot avtalad ersättning. Den preussiska rätten intog tidigare denna ställning. Däremot intog den franska rätten, genom artikel 1794 i *Code civil*, en positiv inställning till avbeställningsrätt mot ersättningsskyldighet intill det positiva kontraktsintresset. Även den schweiziska rätten influerades av denna uppfattning. År 1900 trädde den tyska civilrättskodifikationen BGB i kraft. Denna lag har, liksom *Code civil*, en uttrycklig reglering av avbeställning vid arbetsbeting. Denna regel återfinns i § 649 BGB och stadgar att en beställare har rätt att säga upp avtalet i förtid, med villkoret att utge den avtalade ersättningen med avdrag för besparingar. Den tyska bestämmelsen är därmed i allt avsevärt lik den franska.¹³⁵ Beträffande de nordiska länderna var rättsläget kring avbeställningsrätt däremot något mer oklart. I dansk rätt fanns inte något uttryckligt stadgande om avbeställningsrätt. Lassen – en framstående dansk jurist – menade dock, trots avsaknaden av särskilt stadgande, att en sådan rätt förelåg för exempelvis tillverkningsavtal, inkluderat entreprenadavtal, förutsatt att ekonomisk kompensation utgick.¹³⁶ Motsatsvis ansåg Aubert att det i norsk rätt inte förelåg avbeställningsrätt för avtalstypen; istället menade han att tillverkaren kunde kräva fullgörelse av avtalet.¹³⁷

Enligt Hammarskjöld finns det en allmän grundsats för tjänsteavtal som innebär att den som arbetar inte har någon *rätt* att utföra en avtalad prestation, utan endast en *plikt* att göra detta på beställarens begäran. Han menar att beställaren i regel är berättigad att träda tillbaka från avtalet, dock med skyldighet att utge avtalad ersättning med avdrag för vad som besparats genom avtalets upphörande.¹³⁸ Både Hasselrot och Wikander ansluter sig till denna uppfattning.¹³⁹ De anför att det i regel är beställaren som har ett intresse av att arbetet utförs, vilket medför att tillverkaren visserligen har en skyldighet, men inte en rätt, att utföra prestationen. Tillverkarens intresse i avtalsförhållandet betraktas därmed primärt som ekonomiskt; så länge denne kompenseras för den ekonomiska skada som uppstår anses intresset vara tillgodosett.¹⁴⁰ Hasselrot gör gällande att beställaren är skyldig att hålla motparten helt skadelös, men framhåller samtidigt att den senare inte kan förhålla sig passiv. Tillverkaren anses således skyldig att begränsa sin förlust genom att, i rimlig utsträckning, söka ersätta det avbeställda uppdraget med annat arbete. Hasselrot tillägger även att det handlar om ett anspråk på förmögenhetsrättslig skada,

¹³⁴ Hasselrot (1905) s. 2007 f.; Wikander (1916) 338 f.

¹³⁵ Hasselrot (1905) s. 2005 f.; Wikander (1916) s. 336 f.

¹³⁶ Lassen (1897) s. 770 och 783.

¹³⁷ Aubert (1905) s. 26.

¹³⁸ Hammarskjöld (1886) s. 22. Hammarskjölds verk handlade om fraktavtal, men han menade att grundsatsen gäller för alla typer av tjänsteavtal.

¹³⁹ Se Wikander (1916) s. 341 och Hasselrot (1905) s. 2008.

¹⁴⁰ Wikander (1916) s. 339 f.; Hammarskjöld (1886) s. 22; Hasselrot (1905) s. 2008.

inte ideell skada. Han menar därför att en konstnär exempelvis inte kan rikta ett anspråk för att han berövats ett tillfälle att förvärva ett rykte.¹⁴¹ Även Wikander anser att full kompensation för skadan ska utgå, med avdrag för besparingar.¹⁴² Wikander framhåller däremot att det är osäkert vem som bär bevisbördan för vilken skada som uppstått samt vilka besparingar som gjorts eller borde ha gjorts. Han menar att det troligen är tillverkaren som bär denna bevisbörda, vilket innebär att denne ska styrka vilken vinst han kunnat göra på det aktuella uppdraget, med avdrag för besparingar. Denna uppfattning stämmer även överens med den reglering som gällde i 50 § kommissionslagen vid den aktuella tiden. Wikander nämner dock att det inte är helt säkert vad som faktiskt gäller.¹⁴³

Utgångspunkten i de ovan redovisade resonemangen är att tillverkaren intresse i avtalet är rent ekonomiskt, och att beställaren därmed har en rätt att avbeställa, under förutsättning att motparten kompenseras ekonomiskt. Det kan däremot förekomma situationer där avtalets ordalydelse eller syfte ger tillverkaren en rätt att utföra arbetet. I sådana fall kan denna rätt inte ensidigt fråntas honom. Wikander framhåller att det exempelvis kan röra sig om en konstnär som vill visa sin förmåga och etablera sig inom branschen; i det fallet är den ekonomiska kompensationen inte det enda intresset i avtalet. I ett sådant fall kan tillverkaren anses ha en rätt att utföra arbetet, förutsatt att beställaren har insett eller borde ha insett syftet med avtalet. För att en sådan rätt ska föreligga krävs således att den kan anses omfattas av parternas enskilda avtal. Det står även parterna fritt att avtala om en uppsägningstid.¹⁴⁴

4.4 Sammanfattande analys

Den rättshistoriska redogörelsen tar avstamp i 1826 års lagförslag om en allmän civillag, som däremot aldrig realiserades. Lagförslaget innehåller en uttrycklig avbeställningsrätt vid arbetsbeting. En fråga som uppkommer är varför lagkommittén föreslog en sådan avbeställningsrätt. Förslaget bör förstås mot bakgrund av 1800-talets omfattande samhällsförändringar. Det placerar sig i skärningspunkten mellan äldre svensk rättstradition, representerad av 1734 års lag, och de kontinentala kodifikationsideal som följde i spåren av den franska revolutionen. De europeiska kodifikationerna, inte minst den franska *Code Civil*, var utan tvivel en viktig förebild för den svenska rättsvetenskapen, särskilt mot bakgrund av att 1826 års lagförslag syftar till en allmän civilrättslig kodifikation.

Beträffande avbeställningsrättens konkreta utformning kan konstateras att den i princip är helt överensstämmande med artikel 1794 i *Code Civil*, vilket

¹⁴¹ Hasselrot (1905) s. 2008 f.

¹⁴² Wikander (1916) s. 339 och 342.

¹⁴³ Wikander (1916) s. 342 ff.

¹⁴⁴ Wikander (1916) s. 339 ff.; Hammarskjöld (1886) s. 22; Hasselrot (1905) s. 2008.

tydligt indikerar ett kontinentaleuropeiskt inflytande. Lagförslaget kan även ses som ett försök att skapa tydlighet och förutsebarhet för framtida tvister.

Avbeställningsrättens existens inom ramen för arbetsbeting framstår, enligt motiven till lagförslaget, inte som särskilt omdebatterad. Om beställaren exempelvis saknar möjlighet att fullfölja avtalet, till följd av förändrade omständigheter, framstår det – mot bakgrund motiven – som rimligt att denne ges rätt att frånträda, under förutsättning att motparten kompenseras ekonomiskt. Rätten kan därmed förstås som ett uttryck för en flexibel och marknadsanpassad ordning. Vad som däremot framstår som mer omdiskuterat är ersättningsberäkningen. Spänningen mellan att fullt ut kompensera tillverkaren och att undvika vad som uppfattades som obehörig vinst för denne pekar på en grundläggande osäkerhet kring hur parternas ekonomiska intressen bör balanseras. Redan här kan urskiljas linjer som senare under rättsutvecklingen präglar diskussionen om det positiva respektive negativa kontraktsintresset.¹⁴⁵

Eftersom lagförslaget aldrig ledde till lagstiftning kom arbetsbeting, inklusive frågan om avbeställningsrätt, att förbli oreglerat i lag. I den rättsvetenskapliga doktrinen under den konstruktiva riktningen utvecklas resonemangen, och avbeställningsrätt ansågs föreligga inom ramen för arbetsbeting.¹⁴⁶ En gemensam utgångspunkt hos flera framstående författare var att beställaren i princip bör ha möjlighet att frånträda avtalet, under förutsättning att tillverkaren hålls ekonomiskt skadeslös. Denna syn bygger på en uppfattning om att tillverkarens huvudsakliga intresse i avtalet är ekonomiskt, medan beställarens intresse är knutet till prestationens utförande. Avbeställningsrätten framstår därmed som en följd av hur avtalsförhållandets och parternas funktion förstås. Samtidigt framgår att denna uppfattning inte är oproblematisk. Frågor om exempelvis bevisbörda, skadebegränsningsplikt och möjligheten att beakta alternativa arbetsmöjligheter visar att avbeställningsrättens närmare innehåll inte var fullt klarlagt. Därtill aktualiserades situationer där tillverkaren kan ha andra intressen än rent ekonomiska, vilket utmanade den förenklade bilden av avtalsrelationen.

Sammantaget ger 1800-talets rättsutveckling intrycket av en relativt etablerad – men inte helt systematiserad – uppfattning om avbeställningsrätt inom ramen för arbetsbeting. Rätten framstår som erkänd, särskilt i doktrin, men saknar en tydlig och enhetlig rättslig förankring samt en klart bestämd innebörd.

¹⁴⁵ Se vidare avsnitt 5.7 och 6.3.

¹⁴⁶ I norsk doktrin förekommer däremot en mer inskränkt syn. Se avsnitt 4.3.

5 1900-talets syn på avbeställning av tillverkningsavtal

5.1 Bakgrund

Under det tidiga 1900-talet skedde flera betydande förändringar i den svenska rättsvetenskapen, vilket påverkade regleringen av tillverkningsavtal. På 1870-talet – efter att 1826 års lagförslag hade lagts ner – tillsattes en lagberedning med uppgift att utarbeta lagförslag inom en rad rättsområden. Under 1890-talet lades ett förslag fram om en lag om köp och byte av egendom. Förslaget innehöll emellertid varken definitioner av köp och byte eller någon gränsdragning mot närliggande avtalstyper, såsom arbetsbeting, och antogs inte.¹⁴⁷ Istället väcktes frågan om de nordiska länderna borde inleda ett lagstiftnings-samarbete på obligationsrättens område. Förslaget möttes positivt och ett nordiskt samarbete inleddes 1901, vilket några år senare resulterade i ett förslag till köplag. År 1905 trädde en ny köplag i kraft i Sverige.¹⁴⁸

1905 års köplag gav upphov till en omfattande och långvarig diskussion om avbeställningsrätt i tillverkningsavtal. Frågan var kontroversiell och i doktrinen framförs en rad olika argument och förslag, såväl om avbeställningsrättens existens som om dess närmare innebörd. År 1963 behandlades frågan även vid det nordiska juristmötet i Köpenhamn.¹⁴⁹

Diskussionen om avbeställningsrätt i tillverkningsavtal gav upphov till åtgärder på lagstiftningsområdet. Under 1970-talet tillsattes en utredning med uppdrag att utarbeta en ny köplag. Detta lagstiftningsarbete resulterade i 1991 års köplag, som idag är gällande rätt. Lagen erkänner en avbeställningsrätt för tillverkningsköp som avser för beställaren särskilt tillverkade produkter.¹⁵⁰

Detta kapitel inleds med en redogörelse för 1905 års köplag ur perspektivet av avbeställningsrätt. Framställningen övergår därefter till att behandla den doktrinära diskussion som fördes rörande tillverkningsavtal i allmänhet, inte enbart tillverkningsköp. Olika argument och överväganden disponeras tematiskt i pedagogiskt syfte. Ekonomiska argument behandlas exempelvis i avsnittet ”Ekonomiska skäl för och emot avbeställningsrätt”, medan frågor med anknytning till avtalsbundenhet behandlas i avsnittet ”Avtalsbundenhet och avbeställningsrätt”.

¹⁴⁷ Würtemberg (1934) s. 193 f.

¹⁴⁸ Förslag till lag om köp och byte af lös egendom (1903) s. 36 ff.; Würtemberg (1934) s. 193 ff.; Almén (1906) s. 3.

¹⁴⁹ Brunsvig vid NJM (1963) s. 100 f.; Sundberg-Weitman (1975) s. 246.

¹⁵⁰ Se avsnitt 3.2 och 3.2.1.

5.2 1905 års köplag och avbeställningsrätt

1905 års köplag introducerade ett nytt sätt att organisera tillverkningsavtalen; en gränsdragning gjordes mellan arbetsbeting och vad som numera utgjorde tillverkningsköp. Tidigare hade samtliga avtal gått under benämningen arbetsbeting. Om tillverkaren tillhandahöll materialet för tillverkningen utgjorde avtalet i stället ett köp enligt 2 §. I det motsatta fallet, där beställaren tillhandahöll materialet, utgjorde avtalet ett arbetsbeting och föll därmed utanför lagens tillämpningsområde. Av förarbetena framgår att det ur rättslig synpunkt ansågs svårt att skilja mellan ett arbetsbeting och ett köp när tillverkaren tillhandahåller materialet, i synnerhet vid avtal som avser en produkt som ska tillverkas och anpassas särskilt efter beställarens behov. Enligt förarbetena finns det ingen anledning att skilja på dessa fall, varför även varor som ska tillverkas särskilt för beställarens behov omfattas av 1905 års köplag. Förklaringen till gränsdragningen är alltså att den typ av arbetsbeting där tillverkaren tillhandahåller materialet bedömdes vara så likt ett köpeavtal att lagkommittén menade att denna typ av avtal bör omfattas av köplagen. Det avgörande var följaktligen vilken av parterna som tillhandahöll materialet. Oavsett vem som tillhandahöll materialet var lagen däremot inte tillämplig på uppförande av hus, vattenverk och byggnad, dvs. entreprenader.¹⁵¹

I kapitel 4 konstaterades att det i doktrin erkänns en avbeställningsrätt vid arbetsbetingssavtal.¹⁵² 1905 års köplag medförde däremot en förändring, i vart fall beträffande de avtal som genom lagen klassificeras som köp. Lagen innehöll nämligen ingen regel som medger avbeställningsrätt för beställaren av ett tillverkningsköp. En sådan rätt kunde däremot avtalas, uttryckligen eller konkludent, mellan parterna.¹⁵³ Om parterna inte avtalat om en sådan rätt ansågs den utesluten och säljaren kunde istället kräva fullgörelse av avtalet.¹⁵⁴ Almén menar att detta framgår av 28 § i jämförelse med 2 §. Av 28 § i 1905 års köplag framgår att säljaren kan välja mellan att kräva fullgörelse eller häva avtalet när motparten inte erlägger köpeskillning eller underlåter annan åtgärd.¹⁵⁵ 1905 års köplag tar därmed avstånd från en avbeställningsrätt.

Uppdelningen i 1905 års köplag medförde att tillverkningsavtal där beställaren tillhandahåller materialet, samt entreprenadavtal, föll utanför tillämpningsområdet. Således saknade dessa avtal direkt tillämplig lagstiftning.¹⁵⁶ En analog tillämpning av köplagen skulle innebära att avbeställningsrätt var utesluten. Tillverkaren eller entreprenören hade i ett sådant fall kunnat kräva avtalets fullgörelse, med stöd av 28 §.¹⁵⁷ En analog tillämpning bör dock inte göras i samtliga fall, och särskilt vikt bör fästas vid att entreprenadavtal avser

¹⁵¹ Förslag till lag om köp och byte af lös egendom (1903) s. 50 f.; Almén (1906) s. 58 ff.

¹⁵² Se kapitel 4, där särskilt avsnitt 4.3.

¹⁵³ Se exempelvis 60 § i 1905 års köplag om öppet köp.

¹⁵⁴ Sundberg-Weitman (1975) s. 241 f.

¹⁵⁵ Almén (1906) s. 401 ff. Brunsvig (1963) s. 20.

¹⁵⁶ Förslag till lag om köp och byte af lös egendom (1903) s. 51.

¹⁵⁷ Bengtsson (1976) s. 112; jfr. Hellner (1974) s. 11.

mycket omfattande och långvariga arbeten ur ett samhälleligt perspektiv. Vad som gällde för tillverkningsavtal av mindre omfattning, vilka föll utanför lagens tillämpningsområde, var däremot inte helt klart. I dessa fall kan det finnas större skäl att tillämpa köplagens regler analogt, mot bakgrund av att avtalen i praktiken är av liknande natur.¹⁵⁸

5.3 Den efterföljande diskussionen

Frågan om avbeställningsrätt i tillverkningsavtal diskuterades flitigt tiden efter ikraftträdandet av 1905 års köplag. Det bakomliggande problemet var att vissa tillverkningsavtal numera ansågs vara köp, inom vilka avbeställning inte medgavs. Andra tillverkningsavtal – där beställaren stod för materialet – ansågs fortfarande vara arbetsbeting, där avbeställningsrätt traditionellt medgivits.¹⁵⁹ Detta bidrog till en relativt omfattande diskussion långt in på 1900-talets andra hälft. Wikander intar en starkt kritisk hållning till köplagens uppdelning av tillverkningsavtal, särskilt mot bakgrund av att fallen i praktiken ofta är mycket lika. Någon motsvarande uppdelning gjordes inte heller i förslaget till 1826 års civillag.¹⁶⁰ Mot denna bakgrund intar Wikander en positiv inställning till avbeställningsrätt, trots köplagens restriktiva hållning. Han menar att det föreligger en avbeställningsrätt för beställaren, och gör inget undantag för sådana tillverkningsköp som omfattas av köplagen.¹⁶¹

Till skillnad från Wikander intar Almén en mer kritisk hållning och menar att någon sådan inte föreligger för tillverkningsavtal som omfattas av köplagen. Han utgår huvudsakligen från principen om avtalsbundenhet i sin argumentation, och framhåller även att 28 § i 1905 års köplag ger säljaren rätt att kräva fullgörelse.¹⁶² Det kan i sammanhanget tilläggas att Almén var sekreterare i den lagkommitté som förberedde lagen.¹⁶³ I kontrast till Almén gör Brunsvig, en framstående norsk jurist, gällande att 28 § i 1905 års köplag inte direkt tar sikte på frågan om avbeställning av tillverkningsavtal, vilket Almén förutsätter. Av denna anledning menar Brunsvig att det alltså kan föreligga en avbeställningsrätt inom ramen för 1905 års köplag, liksom som utanför dess tillämpningsområde, där en sådan rätt i hög utsträckning varit erkänd. Han framhåller vidare att de praktiska problem som motiverar en avbeställningsrätt inte skiljer sig åt beroende på om det är tillverkaren eller beställaren som tillhandahåller materialet, vilket annars är avgörande enligt köplagens systematik. Därtill menar han att köplagens regler är mindre lämpade för tillverkningsavtal än andra typer av köpeavtal.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Bengtsson (1976) s. 136; jfr. J. Ramberg (1963) s. 21 ff.

¹⁵⁹ Se avsnitt 4.3.

¹⁶⁰ Wikander (1913) s. 40 ff. och 49.

¹⁶¹ Wikander (1916) s. 260 ff. Se även J. Ramberg (1963) s. 23.

¹⁶² Almén (1960) s. 389 och 396.

¹⁶³ Hellner (1974) s. 14.

¹⁶⁴ Brunsvig (1963) s. 27; jfr. Almén (1906) s. 401 f.

Även Vahlén ställer sig kritisk till tillämpningen av köplagens regler på tillverkningsavtal. Han menar att avbeställningsrätten för denna avtalstyp bör bedömas ur en annan synvinkel än köplagens. Även om 1905 års köplag inte erkänner någon avbeställningsrätt, bör en sådan enligt Vahlén ändå kunna komma i fråga om tillverkningsköp inte enbart bedöms i ljuset av köplagen. I vissa tillverkningsavtal förekommer inslag som ligger närmare arbetsbeting än köpeavtal, vilket enligt honom motiverar en annan rättslig behandling. Vahlén framhåller därför att den nordiska doktrinen rörande avbeställning av tillverkningsavtal i hög grad präglas av en fixering vid köplagens system och inte utan svårighet låter sig finna en lösning utanför denna reglering. Han konstaterar avslutningsvis att avbeställningsrätt otvetydigt föreligger vid arbetsbeting och hänvisar i detta avseende till Wikander.¹⁶⁵ Även Jan Ramberg menar att det saknas rationella skäl att tillåta avbeställning i de fall där beställaren tillhandahåller materialet, men inte i det motsatta fallet. Han menar att 2 § i 1905 års köplag sannolikt inte utgör ett formellt hinder för avbeställningsrätt och att en rättslig lösning därför kan sökas utanför lagens ram.¹⁶⁶

5.4 Avtalsbundenhet och avbeställningsrätt

Majoriteten av de argument som i doktrin har förts emot avbeställningsrätt tar sin utgångspunkt i principen om avtalsbundenhet, *pacta sunt servanda*, vilken är en grundläggande norm inom avtalsrätten. Principen vilar på föreställningen att ingångna avtal ska hållas, vilket främjar förutsebarhet och stabilitet i rättsliga relationer. En ordning där parter ensidigt ges möjlighet att frånträda sina åtaganden riskerar att underminera denna förutsebarhet och därigenom försvaga tilliten till avtalsinstitutet.¹⁶⁷ Avtalets bindande verkan motiveras även utifrån rättspolitiska överväganden. Att avtal som huvudregel ska hållas är en nödvändig förutsättning för rättssäkerhet, såväl ur ett allmänt samhällsperspektiv som ur den enskilde avtalspartens synvinkel. Detta utesluter emellertid inte att undantag från huvudregeln kan vara motiverade i särskilda situationer.¹⁶⁸

Almén gör gällande att en ordning som medger ensidig frigörelse från avtalsbundenhet – där han avser beställarens möjlighet att utan särskilda skäl frånträda avtalet – riskerar att skapa osäkerhet i avtalsförhållanden. Mot denna bakgrund framhåller han principen om avtalsbundenhet som en garant för förutsebarhet. Han hänvisar i detta sammanhang till den romerskrättsliga avtalsläran, inom vilken bundenheten vid ingångna avtal utgjort ett grundläggande element.¹⁶⁹ Även den finske juristen Palmgren behandlar frågan om avbeställningsrätt med utgångspunkt i principen om avtalsbundenhet. Han menar att avtalsbundenhet är en av grundvalarna i det moderna rättssamhället och

¹⁶⁵ Vahlén (1960) s. 231 f.

¹⁶⁶ J. Ramberg (1963) s. 29.

¹⁶⁷ Ramberg & Ramberg (2022) s. 34; Taxell (1972) s. 21. Se även Adlercreutz m.fl. (2016) s. 19.

¹⁶⁸ Taxell (1972) s. 21 f.; Sundberg-Weitman (1975) s. 241 f.; Brunsvig (1963) s. 33.

¹⁶⁹ Almén (1906) s. 244 f.

därför bör upprätthållas som en stark huvudregel i avtalsförhållanden. Palmgren betonar därför vikten av en viss återhållsamhet vid erkännandet av en generell avbeställningsrätt, eftersom en för generös ordning riskerar att underminera såväl stabiliteten som förutsebarheten i avtalsrelationer. Samtidigt understryker Palmgren att avtalsbundenheten inte är absolut. Ingen rättsregel bör drivas *in absurdum*, och principen bör därför inte upprätthållas längre än vad som framstår som rimligt med hänsyn till omsättningslivets behov. I vissa situationer kan det föreligga skäl att tillåta avbeställning, exempelvis vid förändrade förhållanden eller när fullgörelse framstår som meningslös för ena parten. Han menar således att principen är i behov av en kompletterande regel, i den mån det i ett enskilt fall är sakligt motiverat. Syftet med en sådan avbeställningsrätt är ytterst att motverka att resurser tas i anspråk för att färdigställa en produkt som saknar praktisk nytta. Palmgrens hållning kan därmed beskrivas som principiellt restriktiv men samtidigt flexibel och öppen för möjligheten till undantag.¹⁷⁰ Även Taxell medger att en avbeställningsrätt kan komma på fråga, men endast under förutsättning att särskilda skäl föreligger. Någon generell rätt av detta slag anser han däremot inte föreligga, bland annat mot bakgrund av att en sådan inte erkänns i 1905 års köplag.¹⁷¹

Jan Ramberg anlägger ett mer modernt rättsvetenskapligt perspektiv på principen om avtalsbundenhet, och menar att *pacta sunt servanda* bör förstås som en utgångspunkt snarare än en undantagslös regel. I detta sammanhang framhåller han att det existerar flertalet undantag till principen i den moderna avtalsrätten, exempelvis force majeure, förutsättningsläran och oskäligen avtalsvillkor. Mot denna bakgrund menar Ramberg att det i situationer där tillverkaren erhåller ersättning för den skada som en avbeställning medför finns goda skäl att frångå en strikt tillämpning av avtalsbundenheten. I doktrinen har invänts att skadestånd endast utgör en surrogatprestation som ersätter naturaprestationen, varför borgenären alltså bör kunna kräva fullgörelse av den avtalade prestationen. Ramberg ställer sig däremot kritisk till detta synsätt och menar att det inte är förenligt med den moderna rättsvetenskapen.¹⁷² Även Brunsvig erkänner avtalsbundenhet som en stark avtalsrättslig regel och grundläggande förutsättning för tilliten i samhällsliga relationer. Samtidigt argumenterar han för att en avbeställning inte nödvändigtvis bör förstås som ett avbrytande av avtalet, utan snarare som en modifiering av dess innehåll. Naturaprestationen bortfaller, men avtalsförhållandet består i övrigt som en ekonomisk realitet.¹⁷³

I liknande anda beskriver Rodhe avbeställningsrätten som ”ett av särskilda skäl betingat undantag från en eljest i princip befintlig bundenhet”, varigenom han tydliggör den inneboende spänningen mellan avtalsbundenhet och avbeställningsrätt. Han menar att avbeställningsrätt föreligger för

¹⁷⁰ Palmgren (1949) s. 107 ff. och 159 ff. Se även J. Ramberg (1963) s. 24.

¹⁷¹ Taxell (1949) s. 152 ff.

¹⁷² J. Ramberg (1963) s. 26; Almén (1960) s. 236.

¹⁷³ Brunsvig (1963) s. 33. Jfr. Hellner (1986) s. 346 f.

tillverkningsavtal som inte omfattas av köplagen, förenad med en ersättnings-skyldighet. För tillverkningsavtal som omfattas av köplagen konstaterar han däremot att någon sådan rätt inte erkänns, med hänvisning till 2 § och 28 §.¹⁷⁴ Vid det nordiska juristmötet 1963 framhåller han emellertid att det ”med gott samvete” är möjligt att bortse från 2 § i syfte att föra en diskussion av problematiken.¹⁷⁵

5.5 Ekonomiska skäl för och emot avbeställningsrätt

En stor del av de skäl som anförts till stöd avbeställningsrätt är av ekonomisk natur. Ett tungt vägande skäl är att det framstår som samhällsekonomiskt ineffektivt att tvinga en beställare att ta emot en prestation som saknar nytta i sitt färdiga skick. En sådan ordning innebär att resurser i form av arbete och material tas i anspråk för att framställa en produkt som inte längre efterfrågas, vilket ur ett samhällsekonomiskt perspektiv kan beskrivas som en destruktion av ekonomiska värden.¹⁷⁶ Tillverkningsavtal skiljer sig i detta avseende ofta från renodlade köp, eftersom prestationen ofta (men inte alltid) utformas efter beställarens individuella behov. Produkten är därmed i hög grad individualiserad, till skillnad från standardiserade varor. Om beställaren förlorar sitt intresse eller behovet för produkten framstår det som meningslöst slöseri av resurser att tvinga beställaren till fullgörelse. En sådan ordning kan riskera att drabba beställaren mycket hårt. Vid specialtillverkade produkter är möjligheterna att begränsa skadan genom vidareförsäljning typiskt sett starkt begränsade, eftersom produkten saknar ett bredare marknadsvärde. Situationen skiljer sig därmed från vad som gäller för standardiserade varor eller massproducerade produkter, där en vidareförsäljning ofta är möjlig och därmed kan motverka motsvarande resursförluster. Mot denna bakgrund görs de samhällsekonomiska argumenten särskilt starkt gällande vid individualiserade tillverkningsavtal.¹⁷⁷ I doktrinen har emellertid olika uppfattningar framförts i fråga om hur dessa överväganden bör påverka rättsläget. Brunsvig förespråkar att tillverkningsavtal avseende standardiserade varor bör undantas från en avbeställningsrätt, medan Rodhe intar en mer öppen hållning och menar att det även i sådana fall kan finnas skäl att tillåta avbeställning.¹⁷⁸

Som ett ekonomiskt motargument har anförts att en avbeställningsrätt i vissa situationer själv kan leda till ett ineffektivt resursutnyttjande, exempelvis när tillverkningen befinner sig i ett sent skede och produkten är nära färdigställande. Det finns därför även argument om att avbeställningsrätten bör ha en tidsmässig begränsning och därför inte bör kunna utövas efter en viss tidpunkt

¹⁷⁴ Rodhe (1956) s. 707 ff. Jfr. Almén (1906), s. 401 ff. och J. Ramberg (1963) s. 23.

¹⁷⁵ Rodhe på NJM (1963) s. 100.

¹⁷⁶ Ussing (1967) s. 86 och 96 f.; Palmgren (1949) s. 107 ff.; J. Ramberg (1963) s. 21 ff.; Brunsvig (1963) s. 9 f.; Sundberg-Weitman (1975) s. 246.

¹⁷⁷ Sundberg-Weitman (1975) s. 246; Danielsson vid NJM (1963) s. 99.

¹⁷⁸ Brunsvig och Rodhe på NJM (1963) s. 85 och 100.

i tillverkningsprocessen.¹⁷⁹ Från tillverkarens perspektiv har även sociala hänsyn framhållits, såsom intresset av att upprätthålla sysselsättning, hantera omställningskostnader samt bevara tilliten i avtalsrelationer.¹⁸⁰

Ett annat ekonomiskt argument till stöd för avbeställningsrätt är att beställaren uppfyller sin del av avtalet på ett annat sätt än genom att ta emot den avtalade prestationen, nämligen genom att erlagga ekonomisk ersättning för den skada som tillverkaren lider genom avbeställningen. Ramberg uttrycker detta som att fullgörelse inte sker *in natura*, utan genom ersättning motsvarande det positiva kontraktsintresset. Förutsatt att tillverkaren kompenseras fullt ut för detta intresse uppkommer i princip ingen ekonomisk förlust till följd av avbeställningen, varvid den avtalade prestationen funktionellt ersätts.¹⁸¹ I anslutning härtill har det gjorts gällande att avtal om arbetsprestationer främst ingår i beställarens intresse av produkten, medan tillverkaren huvudsakliga intresse är av ekonomisk natur. Vid en avbeställning aktualiseras därmed framför allt intresset av ekonomisk kompensation, vilket i princip kan tillgodoses genom ersättning motsvarande det positiva kontraktsintresset.¹⁸² Denna argumentation har emellertid mött invändningar. Det har framhållits att ersättning motsvarande det positiva kontraktsintresset inte alltid kan säkerställas i praktiken och att det därför finns en risk för kvarstående ekonomisk förlust för tillverkaren.¹⁸³ Dessutom är synsättet att avtalet främst ingår i beställarens intresse inte förenlighet med att parterna bör ha lika ställning i avtalsförhållandet.¹⁸⁴ Därtill har anförts att ett avbrytande av avtalet inte alltid är samhällsekonomiskt mest effektivt; i vissa fall kan det vara mer ändamålsenligt att fullfölja arbetet, exempelvis när kostnaderna för ett avbrytande överstiger kostnaderna för färdigställande.¹⁸⁵ Slutligen har det påpekats att tillverkarens intresse inte nödvändigtvis är uteslutande ekonomiskt. I vissa fall kan även ideella intressen finnas, såsom när en konstnär som har ett egenintresse av att fullfölja prestationen för att utveckla sitt kunnande eller stärka sin ställning på marknaden. I sådana situationer framstår ekonomisk kompensation inte som en fullgod ersättning.¹⁸⁶

5.6 Ändrade förutsättningar och förhållanden

Vid sidan av rent ekonomiska överväganden har även andra praktiska skäl anförts till stöd för en avbeställningsrätt. Avtalsförhållanden är till sin natur dynamiska, och särskilt i långvariga och komplexa kontrakt föreligger en

¹⁷⁹ Brunsvig (1963) s. 9; J. Ramberg (1963) s. 28; Brunsvig och Grönfors på NJM (1963) s. 85 och 89. Se vidare avsnitt 5.6.

¹⁸⁰ Brunsvig (1963) s. 9; Bengtsson (1976) s. 112 f. Armtzen på NJM (1963) s. 94.

¹⁸¹ J. Ramberg (1963) s. 21; Brunsvig (1963) s. 10.

¹⁸² Brunsvig (1963) s. 33; Wikander (1916) s. 339 f.; J. Ramberg (1963) s. 21 och 26; Taxell (1949) s. 154 f.

¹⁸³ J. Ramberg (1963) s. 23; Grönfors vid NJM (1963) s. 87; Sundberg-Weitman (1975) s. 247; Vahlén (1960) s. 230 ff.

¹⁸⁴ Taxell (1949) s. 154 f.

¹⁸⁵ Brunsvig (1963) s. 34; Sundberg-Weitman (1975) s. 247.

¹⁸⁶ Wikander (1916) s. 341; Sundberg-Weitman (1975) s. 245 f.; Brunsvig (1963) s. 7.

påtaglig risk för att de förutsättningar som låg till grund för avtalet förändras över tid. Beställarens ekonomiska situation kan skifta, konjunkturläget kan förändras och alternativa affärsmöjligheter kan uppkomma. Mot denna bakgrund framhåller Brunsvig att långvariga avtalsförhållanden är särskilt sårbara för förändrade omständigheter, vilket talar för behovet av en avbeställningsrätt av praktiska skäl. Som exempel nämner han efterkrigstiden, då omfattande beställningar med långa leveranstider var vanliga i samband med återuppbyggnaden av samhällen, vilket förstärkte problematiken.¹⁸⁷

Resonemanget om förändrade förutsättningar uppvisar vissa beröringspunkter med den avtalsrättsliga förutsättningsläran. Enligt denna lära kan ett avtal i vissa fall förlora sin bindande verkan om en förutsättning som varit avgörande för avtalets ingående visar sig felaktig, förutsatt att omständigheten inte varit förutsebar samt att motparten insett eller bort inse dess betydelse. I förutsättningsläran blir även naturaborgenären fri från ansvar. Trots dess olikhet i jämförelse med en avbeställningssituation har liknande överväganden anförts i doktrinen i anslutning till frågan om avbeställningsrätt. Särskilt framträder liknelsen vid förändrade förutsättningar under avtalstiden.¹⁸⁸

5.7 Förslag om avbeställningsrätt

Ett flertal förslag har i doktrin presenterats avseende hur en avbeställningsrätt bör utformas. Dessa modeller syftar genomgående till att åstadkomma en rimlig avvägning mellan parternas motstående intressen, mot bakgrund av de argument som anförts såväl för som emot en sådan rätt.

Ett första förslag är att avbeställningsrätt förutsätter förekomsten av särskilda skäl. Bengtsson framhåller att bör krävas vägande skäl, eller ”ett intresse av viss tyngd”, som förutsättning. En sådan ordning utesluter möjligheten att utan vidare frånträda avtalet och förutsätter att beställaren kan ange en godtagbar anledning. I liknande riktning menar Palmgren och Taxell att avbeställning endast bör accepteras när särskilda skäl föreligger.¹⁸⁹

En andra modell tar sin utgångspunkt i en intresseavvägning mellan parterna. Enligt detta synsätt bör avbeställning tillåtas om ett fullgörande av avtalet skulle medföra väsentliga svårigheter eller betydande ekonomiska uppoffringar för beställaren.¹⁹⁰ Taxell betonar att bedömningen måste göras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet, där även motpartens intresse av fullgörelse ska beaktas. I detta sammanhang kan det ha relevans i vilket skede prestationen befinner sig: om arbetet ännu inte har påbörjats, eller endast i begränsad omfattning fullgjorts, talar detta för att avbeställning bör tillåtas, medan motsatt slutsats gör sig gällande när prestationen i det närmaste

¹⁸⁷ Brunsvig (1963) s. 5 f.

¹⁸⁸ Ussing (1950) s. 86 och 226 ff.; Taxell (1949) s. 155; Vahlén (1960) s. 231; Brunsvig (1963) s. 9.

¹⁸⁹ Bengtsson (1976) s. 113. Jfr. Palmgrens och Taxells resonemang under 5.3 ovan.

¹⁹⁰ Taxell (1949) s. 158 ff.; J. Ramberg (1963) s. 28.

är slutförd. Vidare framhåller Taxell att en avbeställning inte bör accepteras från en part som insett att behovet av produkten skulle bortfalla, eller när denne själv framkallat situationen. Taxell betonar alltså att avbeställningsrätten är en fråga för bedömning i fall till fall, men att dess existens inte är självklar som sådan.¹⁹¹

En tredje modell knyter avbeställningsrätten till tidpunkten i tillverkningsprocessen. Syftet är att begränsa samhällsekonomiskt ineffektiva avbrott genom att endast tillåta avbeställning i ett tidigt skede.¹⁹² I tysk och schweizisk rätt medges avbeställningsrätt avbeställning fram till leveransen, men denna ordning har i nordisk doktrin ansetts alltför långtgående. Brunsvig menar exempelvis att avbeställning inte bör tillåtas om tillverkningen har fortskridit så långt att det inte längre framstår rimligt att tillåta avbrytande.¹⁹³ Ramberg intar en liknande ställning och framhåller att beställarens intresse av avbeställning i ett sent skede typiskt sett är mindre i förhållande till tillverkarens intresse av att fullfölja prestationen.¹⁹⁴ Om tillverkningen fortskridit långt kan det dessutom vara en ekonomisk fördel för båda parterna att slutföra arbetet i jämförelse med att avbryta det.¹⁹⁵ Samtidigt framhåller Ramberg att ett strikt tidsbaserat system kan vara svårt att tillämpa i praktiken.¹⁹⁶

En fjärde modell utgår från kravet på full kompensation. Enligt detta synsätt bör avbeställning inte tillåtas om det föreligger en risk för att tillverkaren inte erhåller full ersättning för sin förlust. I sådana fall anses intresset av fullgörelse väga tyngre än intresset av att avbryta avtalsförhållandet.¹⁹⁷

En femte modell innebär att en generell avbeställningsrätt erkänns, under förutsättning att tillverkaren hålls fullt skadelös.¹⁹⁸ I denna riktning argumenterar Lyngsø, som menar att det sannolikt föreligger en allmän obligationsrättslig princip – åtminstone inom vissa avtalstyper – som innebär att beställaren har rätt att avbeställa en naturaprestation. Beställaren är då i princip skyldig att erlägga det avtalade vederlaget, med avdrag för vad gäldenären har sparat, eller borde ha kunnat spara, till följd av att prestationen inte fullgörs.¹⁹⁹ Även Hellner förespråkar en mer generell rätt till avbeställning, om inte särskilda skäl talar mot det.²⁰⁰ Huruvida avbeställningsrätt bör betraktas som en allmän obligationsrättslig princip inom avtalstypen är omtvistat. Somliga anser att den enbart bör gälla i särskilda fall efter enskild bedömning.²⁰¹ Ramberg

¹⁹¹ Taxell (1949) s. 158 ff.; Brunsvig (1963) s. 19.

¹⁹² Brunsvig (1963) s. 34; J. Ramberg (1963) s. 24 och 31.

¹⁹³ Grönfors på NJM (1963) s. 89.

¹⁹⁴ J. Ramberg (1963) s. 24 och 31.

¹⁹⁵ Brunsvig (1963) s. 34; Brunsvig på NJM (1963) s. 85.

¹⁹⁶ J. Ramberg (1963) s. 28; jfr. Grönfors på NJM (1963) s. 89 f.

¹⁹⁷ Brunsvig (1963) s. 21 och 34; J. Ramberg (1963) s. 24 och 31.

¹⁹⁸ J. Ramberg (1963) s. 28.

¹⁹⁹ Lyngsø (1971) s. 251 f.; jfr. Sundberg-Weitman (1975) s. 253 f.

²⁰⁰ Hellner på NJM (1963) s. 93; Sundberg-Weitman (1975) s. 248.

²⁰¹ Taxell (1949) s. 151 ff.; Palmgren (1949) s. 107 ff.; J. Ramberg (1963) s. 24.

framhåller att en sådan regel visserligen hade varit lätt i sin tillämpning, men varnar samtidigt för att en sådan lösning kan vara för radikal.²⁰²

5.8 Särskilt om ersättningsfrågan

I den rättsvetenskapliga diskussionen om avbeställningsrätt under 1900-talet förekommer flera uppfattningar om hur ersättningen bör bestämmas. Intas en strikt avvisande hållning inom ramen för 1905 års köplag blir ersättningsberäkningen inte särskilt komplicerad, och det är inte heller fråga om någon avbeställningsersättning. I ett sådant fall har säljaren rätt att häva avtalet eller kräva fullgörelse i natura, enligt 28 §.²⁰³ Vid det nordiska juristmötet rådde det däremot i princip enighet om att en avbeställningsrätt bör medges för tillverkningsavtal, men skilda meningar förekom om ersättningsfrågan.

Att en tillverkare vars arbete blir avbeställt på något sätt ska ersättas råder det inget tvivel om i den rättshistoriska debatten. En dominerande uppfattning är att ersättningen bör motsvara det positiva kontraktsintresset. Genom att full compensation ges, för såväl direkta som indirekta förluster, har tillverkaren i regel ingen ekonomisk anledning att motsätta sig en avbeställning.²⁰⁴ Detta synsätt harmoniserar även med uppfattningen att avtalet som ekonomisk realitet består, i den mening att avbeställningsersättning ersätter den avtalade prestationen.²⁰⁵ Parallellt med denna ståndpunkt har emellertid även mer restriktiva synsätt framförts. Enligt dessa bör den skadelidande parten i vissa fall bära en del av förlusten, exempelvis genom att inte erhålla utebliven vinst. Ersättningen skulle därmed, åtminstone i undantagsfall, kunna beräknas enligt det negativa kontraktsintresset. En sådan lösning har föreslagits som en form av mellanlösning mellan rena avbeställningssituationer och situationer som träffas av förutsättningsläran.²⁰⁶

Rent praktisk finns det olika vägar att gå vid beräkningen av ersättningen. I doktrin och rättsfall från mitten av 1900-talet har ersättningen bestämts med utgångspunkt i det avtalade priset med avdrag för besparingar som tillverkaren gjort eller kunnat göra. I skiljedomarna ND 1959 s. 333 och ND 1960 s. 420 – som båda handlar om skeppbyggnadskontrakt – beräknades ersättningen enligt kontraktspriset med avdrag för insparade kostnader. Även regeln i § 649 i den tyska civilrättslagen BGB bygger på detta förfarande. Denna metod för beräkning är därför den ledande uppfattningen i doktrinen. Brunsvig benämner detta förfarande subtraktionsmetoden, eller *differenslären*. Han redogör även för en annan metod, additionsmetoden, där enskilda förlustposter adderas till varandra. Addering av förlustposter förekommer i artikel 1794 i *Code Civil*. Brunsvig framhåller att metoderna ofta leder

²⁰² J. Ramberg (1963) s. 28.

²⁰³ J. Ramberg (1963) s. 30 f.

²⁰⁴ Brunsvig (1963), s. 27; J. Ramberg (1963) s. 29 ff. och Taxell (1949) s. 159.

²⁰⁵ Jfr. J. Ramberg (1963) s. 21 och Brunsvig (1963) s. 33.

²⁰⁶ Karlgren (1954) s. 25 f. och 38; Ussing (1945) s. 483 och Brunsvig (1963) s. 31. Jfr. avsnitt 5.5 ovan om förutsättningsläran med anknytning till avbeställningsrätt.

till samma resultat, men även kan skilja sig åt om man drar slutsatsen att bevisbördan ska vara annorlunda placerad. Valet av metod har också betydelse för i vilken utsträckning den skadelidande parten är skyldig att begränsa sin förlust.²⁰⁷

Skadebegränsningsplikten har varit föremål för diskussion. Från allmän synpunkt anförs att det är högst önskvärt att undvika värdeförlust. Regeln har även stöd i den allmänna skadeståndsrätten. Det råder relativ enighet om att faktiska besparingar som tillverkaren gjort till följd av avbeställningen ska dras av. Men hur långt ska skadebegränsningsplikten sträcka sig? Brunsvig anser att skadan ska begränsas så långt det rimligen är möjligt.²⁰⁸ Men vad bedöms som rimligt? Ska exempelvis tillverkaren anses skyldig att säga upp personal som en åtgärd för skadebegränsning? Här går åsikterna isär. Arnholm och Taxell menar att tillverkaren inte har en plikt att säga upp personal i syfte att begränsa sin skada, medan Pedersen hävdar motsatsen, i vart fall i entreprenadavtal.²⁰⁹ Ramberg menar att det ofta krävs att personal frisätts i större kontrakt, speciellt under lågkonjunktur när förutsättningarna för annat arbete är lägre. Han menar att det är mer sannolikt att tillverkaren gör sunda företagsekonomiska överväganden om denne förväntas göra en sådan skadebegränsning. Däremot menar han att vad som är skäligt att betrakta som inbesparade arbetslöner bör bedömas för varje enskilt fall.²¹⁰ I NJA 1959 s. 552 skadades en lastbil i sådan omfattning att den inte kunde användas för näringsverksamhet. Lastbilsägaren ansågs inte berättigad till ersättning för lönekostnader till sin personal, eftersom ägaren kunde ha permitterat sina anställda som ett led i att begränsa sin skada.²¹¹ Det ska dock påpekas att rättsfallet har kritiserats, bland annat av Ramberg och av Schmidt.²¹² En annan omtvistad fråga är huruvida tillverkaren är skyldig att dra av vad denne tjänar genom att utnyttja kapaciteten på andra sätt. Hasselrot – vars inställning även redogjorts för i 4.3 – menar att tillverkaren ska dra av sådana förtjänster. Augdahl menar i princip motsatsen; tillverkaren är bara skyldig att dra vad denne faktiskt har sparat, inte sådana förtjänster som intjänats på annat håll.²¹³

Frågan om vem som bär bevisbördan för olika aspekter av ersättningsberäkningen har bedömts olika och varierar beroende på vilken metod som används. Den skadeståndsrättsliga huvudregeln är att tillverkaren ska visa sin konkreta förlust, vilket kan bestå av utebliven vinst och direkta förluster, såsom materialkostnader. I doktrin förekommer däremot en omvänd ordning

²⁰⁷ Brunsvig (1963) s. 27 f.; J. Ramberg (1963) s. 23 och 30; Rodhe (1956) s. 479 f.

²⁰⁸ Brunsvig (1963) s. 29 f.; Ussing (1950) s. 86.

²⁰⁹ Arnholm (1961) s. 26; Taxell (1949) s. 163; Pedersen (1952) s. 275. Jfr. Brunsvig (1963) s. 29.

²¹⁰ J. Ramberg (1963) s. 31.

²¹¹ Jfr. Taxell (1949) s. 162.

²¹² Schmidt på NJM (1963) s. 96; J. Ramberg (1963) s. 31 och Sundberg-Weitman (1975) s. 251.

²¹³ Hasselrot (1921) s. 192; Augdahl (1958) s. 251. Jfr. Pedersen (1952) s. 275 f.; Rohde (1956) s. 729 f. och Taxell (1949) s. 161.

för avbeställningssituationer, nämligen att beställaren bör bära bevisbördan för vilka besparingar tillverkaren gjort eller kunnat göra till följd av avbeställningen. Ett skäl till denna ordning är att avbeställning sker på beställarens begäran, och att det därför framstår rimligt att beställaren får stå för den osäkerhet som följer. Ett motargument är däremot att det är svårt för beställaren att ha den insyn i tillverkarens affärer som krävs för att avgöra vilka besparingar som har gjorts. Dessutom kan antas att tillverkaren inte gärna lägger alla kort på bordet. Det har därför hävdats att kravet på bevisningen inte bör ställas för högt.²¹⁴ I beräkningsmetoden där olika kostnadsposter adderas till varandra, vilken benämns additionsmetoden, är bevisbördan överensstämmande med den allmänna regeln. Detta innebär att tillverkaren bär bevisbördan för de förlustposter och belopp som hävdas.²¹⁵

5.9 Sammanfattande analys

Till skillnad 1800-talets relativt entydiga syn på avbeställningsrätt kan 1900-talet beskrivas som motsatsen till detta. Den rättshistoriska genomgången visar att det finns en tydlig spänning mellan 1905 års köplag och doktrinen utveckling. Genom köplagen etablerades en ordning där tillverkningsavtal – när de klassificerades som köp – i princip inte medgavs någon avbeställningsrätt. Lagen kan därför förstås som ett uttryck för principen om avtalsbundenhet i den svenska rättsordningen, som vid tiden ansågs självklar och hade relativt få undantag.²¹⁶ Samtidigt framstår denna ordning något problematisk i ett praktiskt perspektiv, eftersom tillverkningsavtal av liknande natur behandlas olika beroende på den rent formella gränsdragningen. I praktiken kan uppdelningen förstås som en dikotomi, där tillverkningsavtal kategoriseras i två rättsliga typer: å ena sidan köp, å andra sidan arbetsbeting. Detta var något som flera i doktrin riktade skarp kritik mot, bland annat mot bakgrund av köplagens inskränkta syn på avbeställningsrätt. Medan arbetsbeting traditionellt medger en sådan rätt, saknas motsvarande möjlighet inom köprättens tillämpningsområde. Resultatet blev att rättsföljden knöts till en formell klassificering av vad som utgjorde köp eller arbetsbeting, snarare än till avtalets funktionella och ekonomiska innehåll. Mot denna bakgrund har uppdelningen kritiserats för att vara formalistisk.

Den efterföljande diskussionen i doktrinen kan i stor utsträckning ses som ett försök att hantera spänningen som uppstått för avbeställningsrätten i tillverkningsavtal. Flera rättsvetare ifrågasatte om det verkligen är ändamålsenligt att låta klassificeringen – vem av parterna som tillhandahåller materialet – vara helt avgörande för frågan om avbeställningsrätt. Istället framträder en mer funktionell syn, där olika tillverkningsavtals praktiska och ekonomiska innebörd betonades. Mot bakgrund av detta formulerades många argument till stöd för avbeställningsrätt med utgångspunkt i såväl ekonomiska som

²¹⁴ J. Ramberg (1963) s. 30; Rodhe på NJM (1963) s. 100. Brunsvig (1963) s. 31 f. Jfr. ND 1960 s. 420, Nials votum.

²¹⁵ Brunsvig (1963) s. 30 f.

²¹⁶ Jfr. Hellner (1986) s. 335 ff.

systematiska överväganden. Ett tillverkningsavtal kan avse tillverkning av en relativt obetydlig standardvara, men kan också vara tillverkning av ett stort skepp. Det är tämligen självklart att olika fall kräver olika överväganden.

De ekonomiska argumenten för avbeställningsrätt motiveras som ett medel för att undvika samhällsekoniskt slöseri. Tanken att en beställare inte bör tvingas till mottagande av naturaprestationen när denna mer eller mindre inte har något värde för beställaren återkommer i doktrinen. Det framträder även en syn om att en tillverkare kan kompenseras genom avbeställningsersättning, vilket täcker hela tillverkarens intresse. Det bör dock problematiseras om tillverkarens intresse alltid är hundra procent ekonomiskt. Den rättshistoriska redogörelsen visar också att den positiva synen på avbeställningsrätt inte varit helt oemotsagd. Invändningar har framförts med hänvisning till såväl avtalsbundenhetens betydelse för rättsordningens stabilitet som till tillverkarens intressen av förutsebarhet och skydd mot ekonomisk risk. Det är därmed tydligt hur samhällsekonomiska skäl ställs emot en stark hållen avtalsbundenhet.

Vidare var en central fråga under perioden även under vilka förutsättningar och med vilka rättsverkningar en avbeställningsrätt bör erkännas. Här kommer olika modeller till uttryck, exempelvis att det bör ställas krav på särskilda skäl, intresseavvägning mellan parternas intressen samt tidsmässiga begränsningar. Förslagen skiljer sig från varandra, vilket indikerar att avbeställningsrätten generellt inte uppfattas som en självklar princip, utan som ett undantag som kräver en viss motivering. Det ska dock noteras att bred enighet rådde om att tillverkaren ska kompenseras ekonomiskt, ofta med utgångspunkt i det positiva kontraktsintresset. Däremot framkommer olika åsikter avseende hur den praktiska beräkningen ska gå till, där både additionsmetoden och subtraktionsmetoden nämns som möjliga alternativt. Det fanns även oklarhet avseende vad skadebegränsningsplikten i praktiken innebär.

Sammantaget ger 1900-talets diskussion intrycket av en rättsordning i förändring, där den traditionella principen om avtalsbundenhet utmanas av mer flexibla och ekonomiska orienterade perspektiv. Utvecklingen samt diskussionen karaktäriseras också av att vara fragmentariska, där olika argument, motiv och modeller existerar parallellt. Vid seklets slut – år 1991 – trädde den nu gällande köplagen i kraft, vars utformning i hög grad påverkades av den doktrinära diskussion som fördes.²¹⁷

²¹⁷ Se vidare avsnitt 6.4.

6 Från rättshistoria till gällande rätt – en samlad analys av avbeställningsrätten

6.1 Inledning

Framställningen har behandlat avbeställningsrätten inom ramen för tillverkningsavtal, med fokus på dess utformning i gällande rätt samt den rättshistoriska utvecklingen. Avbeställningsrätten har långt ifrån varit enhetligt och tydligt reglerad under de två senaste århundradena. Även avtalstypen tillverkningsavtal har varit föremål för omfattande förändringar till följd av ett samhälle och rättssystem i konstant förändring.

Syftet med detta avslutande kapitel är inte att upprepa de slutsatser som redan dragits i de föregående delanalyserna, utan att sammanföra dessa i övergripande resonemang. Diskussionen tar därför sin utgångspunkt i tre centrala frågor som alla har anknytning till uppsatsens frågeställningar: hur avbeställningsrätten har utvecklats över tid, vilka principiella överväganden och intressekonflikter som institutet innebär, samt hur gällande rätt kan förstås som ett resultat av den historiska utvecklingen.

6.2 Avbeställningsrättens historiska utveckling

En central iakttagelse är att avbeställningsrätt inte är en ny företeelse. Rätten att avsluta ett avtalsförhållande utan föregående avtalsbrott från motpartens sida har i någon form existerat som rättsligt institut så långt tillbaka som denna rättshistoriska undersökning sträcker sig. Redan i 1826 års lagförslag erkändes en rätt sådan rätt för avtalstypen arbetsbeting, även om den inte benämndes med begreppet avbeställningsrätt. Rätten motiverades utifrån praktiska och ekonomiska överväganden, särskilt att förändrade omständigheter kan göra det orimligt att upprätthålla en skyldighet att fullgöra avtalet.²¹⁸

Samtidigt visar den rättshistoriska genomgången att avbeställningsrätten från början var kontroversiell, särskilt i fråga om ersättningens omfattning. Den kritik som Högsta domstolen riktade mot lagförslaget illustrerar en tidig spänning mellan beställarens intresse av flexibilitet och tillverkarens intresse av ekonomiskt skydd. Den omformulering som därefter gjordes – från ersättning för utebliven vinst till ersättning för faktisk skada – kan förstås som ett uttryck för en strävan att balansera dessa motstående intressen. Lagförslaget ledde däremot aldrig till någon enhetlig lagstiftning. Däremot är det tydligt att lagförslaget hade betydande inflytande på den rättsvetenskapliga diskussionen på området, särskilt inom den konstruktiva riktningen under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, där ett flertal författare tog sin utgångspunkt i 1826 års lagförslag. Inom den konstruktiva riktningen framträder en relativt enhetlig uppfattning: beställaren ansågs i regel har rätt att frånträda avtalet.

²¹⁸ Se avsnitt 4.2.

Tillverkarens intresse uppfattades huvudsakligen som ekonomiskt och ansågs därför kunna tillgodoses genom ersättning snarare än genom naturaprestation. Denna syn på avtalsförhållandet – att tillverkarens intresse kan tillgodoses genom full ekonomisk kompensation – återkommer även i den rättsvetenskapliga debatten under 1900-talet.²¹⁹

Under 1900-talets början inträffade däremot en drastisk rättslig och begreppslig omstrukturering avseende tillverkningsavtal. Det nordiska lagstiftningssamarbetet, vilket i många avseenden var ett framgångsrikt koncept, resulterade i 1905 års köplag. Genom denna lag kom avtal som tidigare benämnts arbetsbeting att delas upp i olika kategorier, där vissa klassificerades som köp och andra som arbetsbeting. Denna uppdelning fick avgörande betydelse för den fortsatta behandlingen av avbeställningsrätten. Rätten framstod därmed inte längre som en enhetlig företeelse, utan blev beroende av hur det enskilda avtalet klassificerades. Inom ramen för 1905 års köplag erkändes ingen avbeställningsrätt, medan en sådan tidigare hade accepterats för arbetsbeting. Gränsdragningen mellan avtalstyperna arbetsbeting och tillverkningsköp kan därför förstås som en central brytpunkt i avbeställningsrättens utveckling. I förlängningen öppnade detta även för att ifrågasätta avbeställningsrätten utanför köplagens direkta tillämpningsområde, mot bakgrund av möjligheten till analog tillämpning. Mot bakgrund av att en sådan rätt tidigare erkänts för arbetsbeting framstår däremot frågan – enligt min uppfattning – som den motsatta; borde inte avbeställningsrätt erkännas även för tillverkningsavtal som omfattas av köplagens tillämpningsområde? Likaså menar flera rättsvetare, exempelvis Vahlén, Brunsvig och Ramberg, att 1905 års köplag sätter en onödigt formalistisk gräns för avbeställningsrätten i tillverkningsavtal. Av dessa skäl framkommer även en vilja att se bortom 1905 års köplag för att finna en rimlig lösning på frågan.²²⁰

Efter den omfattande rättsvetenskapliga diskussion som fördes under mitten av 1900-talet tillsattes under 1970-talet en utredning med uppdrag att utarbeta en ny köplag. Utredningen resulterade slutligen i den köplag idag är gällande rätt, i vilken en avbeställningsrätt uttryckligen erkänns för tillverkningsavtal avseende produkter som ska tillverkas särskilt för beställaren. Rätten gäller under vissa specifika villkor, vilkas närmare utformning i betydande utsträckning får anses ha påverkats av den rättsvetenskapliga diskussion som fördes under 1900-talet.²²¹

Det är i sammanhanget även viktigt att förstå hur framväxten av den moderna arbetsrätten påverkade förståelsen och användningen av avtalstypen arbetsbeting. Under 1900-talets första hälft fungerade begreppet som en samlingskategori för tillverkningsavtal och andra materiella uppdragsavtal som föll utanför tillämpningsområdet av 1905 års köplag. I takt med den moderna

²¹⁹ Se avsnitt 4.2 och 4.3.

²²⁰ Se avsnitt 5.2 och 5.2.1.

²²¹ Se avsnitt 5.8. Se vidare i avsnitt 6.4.

arbetsrätten framväxt förändrades däremot de rättsliga förutsättningarna för denna kategorisering. En distinktion mot anställningsavtal ansågs nödvändig. Denna förändrade syn ledde till att begreppet i princip slopades och ersattes av avtalstypen uppdragsavtal. Förskjutningen kan därmed förstås som ett uttryck för en systematisk förändring, där avtalsrätten i ökad grad anpassades till arbetsrättens utveckling.²²²

6.3 Avbeställningsrätt i principiellt ljus

Avbeställningsrätten aktualiserar ett flertal principiella frågor och innebär en avvägning mellan motstående värden och intressen. Detta förklarar sannolikt den betydande variationen i uppfattningar som historiskt har präglat diskussionen om rättens existens och utformning. Problematiken kan diskuteras utifrån två övergripande perspektiv, ett perspektiv på partsnivå och ett på samhällsnivå. På partsnivå aktualiseras frågan om avtalssäkerhet för tillverkaren och den konkurrerande frågan om flexibilitet för beställaren. På samhällsnivå aktualiseras å ena sidan principen om avtalsbundenhet, å andra sidan samhällsekonomiska hänsyn.²²³ Denna spänning framträder tydligt i den rättsvetenskapliga debatt som fördes under 1900-talet i anslutning till tillverkningsköp.

En central utgångspunkt, som återkommer på olika sätt i framställningen, är principen om avtalsbundenhet. Principen garanterar förutsebarhet och har en betryggande effekt för avtalsparterna. Ur detta perspektiv framstår en rätt till avbeställning utan föregående avtalsbrott som problematisk, eftersom den innebär ett avsteg från avtalets bindande verkan och den säkerhet det innebär för tillverkaren. Samtidigt är det tydligt att principen inte är absolut, utan är en huvudregel som i vissa situationer kan behöva vika för motstående intressen och principiella överväganden. Ett sådant motstående intresse är hänsynen till ekonomisk effektivitet och samhällsekonomiska hänsyn, vilket är extra påtagligt i långvariga och omfattande avtalsförhållanden.²²⁴ Om ett avtal inte längre framstår som ekonomiskt rationellt att fullfölja, bidrar en möjlighet till avbeställning till en mer effektiv resursanvändning. Istället för att tvinga fram prestationer som saknar värde för beställaren, möjliggör avbeställningsrätten en omallokering av resurser där resurserna kommer till bättre användning. På det sättet främjas ekonomisk effektivitet. Avbeställningsrätten kan därmed inte enbart motiveras utifrån partsekonomiska överväganden, utan även ur ett bredare samhällsekonomiskt perspektiv. I detta sammanhang kan även den så kallade *efficient breach*-teorin anföras som ett analytiskt stöd. Teorin innebär att avtal endast bör fullföljas när det är effektivt ur ett samhällsekonomiskt perspektiv.²²⁵ I situationer där tillverkningen har framskridit långt kan däremot ett avbrytande i stället vara förenat med högre kostnader än ett fullföljande. I sådana fall försvagas det ekonomiska argumentet.

²²² Jfr. avsnitt 2.4.3.

²²³ Se avsnitt 5.3 och 5.4. Jfr. Prop. 1988/89:76 s. 55; Gerhard (2015) s. 57.

²²⁴ Se avsnitt 5.3, 5.4 och 5.5.

²²⁵ Holm (2004) s. 22 f.

Samtidigt kan det antas att denna problematik troligtvis hanteras genom parternas egna incitament, eftersom en rationell beställare typiskt sett inte väljer att avbeställa när detta alternativ är dyrare än fullgörelse.²²⁶

En starkt hållen avtalsbundenhet ställs också emot andra funktionella och rationella skäl, exempelvis förändrade förhållanden. Affärsrelationer verkar inom ett komplext sammanhang. Grönfors menar att principen om avtalsbundenhet baseras på uppfattningen att avtal tillkommer och opererar under stabila förhållanden, vilket inte alltid är fallet i praktiken. Avtalsbundenheten bör därför betraktas i ett större perspektiv snarare än den inskränkta syn som den traditionella avtalsrätten innebär.²²⁷ Även den avtalsrättsliga utvecklingen under 1900-talet, som inneburit ett ökat fokus på lojalitetshänsyn, samt införandet av generalklausulen om jämkning i 36 § avtalslagen, pekar i den riktningen. I propositionen till gällande köplag nämns att en strikt avtalsbundenhet ibland får ge vika för den moderna avtalsrättens synsätt.²²⁸ På detta sätt står inte avtalsbundenheten oemotsägd. Vad som diskuterats ovan kan sammanfattas som en avvägning mellan konkurrerande principer: å ena sidan avtalets bindande kraft och förutsebarhet, å andra sidan behovet av flexibilitet för beställaren, samt ekonomisk rationalitet och effektivitet.

En annan central aspekt är riskfördelningen mellan parterna. I diskussionen om avbeställningsrätt framgår tydligt att det av många anses viktiga att parternas intressen vägs mot varandra i syfte att förhindra att avbeställningsrätten får oproportionerliga konsekvenser för någon av dem. Detta kommer bland annat till uttryck i uppfattningen att avbeställning inte bör tillåtas om det föreligger en risk för att tillverkaren inte erhåller full ekonomisk kompensation. På så sätt kombineras flexibilitet med ett ekonomiskt skydd för tillverkaren och avbeställningsrätten blir en kompromiss. Detta synsätt vilar på uppfattningen att tillverkarens intresse i första hand anses vara ekonomiskt. Samtidigt är en sådan utgångspunkt inte alltid är tillräcklig. I vissa situationer kan tillverkaren ha andra icke-ekonomiska, exempelvis att stärka sitt renommé eller använda arbetet som referensobjekt. I sådana fall utmanas den traditionella synen på avbeställningsrätten, och det uppstår en spänning mellan det ekonomiska intresset och andra individuella avtalsintressen.²²⁹ Vidare menar flera att det bör krävas en intresseavvägning i varje enskilt fall som ett villkor för avbeställningsrätt. På så sätt kan garanteras att parternas intressen och risker vägs emot varandra. Om en avbeställning skulle innebära väsentliga svårigheter eller stora ekonomiska uppooffringar för tillverkaren framstår det säl- lan som rationellt att erkänna en avbeställningsrätt. En sådan ordning är där- emot inte utan nackdelar. En individualiserad intresseavvägning kan ge upp- hov till tillämpningssvårigheter och vara tidskrävande, särskilt om

²²⁶ Jfr. J. Ramberg (1963) s. 28.

²²⁷ Grönfors (1995) s. 20 ff.

²²⁸ Prop. 1988/89:76 s. 55; 1989/90:LU34 s. 11 f.; Munukka (2017/18) s. 412 f.; Jfr. de senaste årens rättsfall om lojalitetsplikt: NJA 2021 s. 943; NJA 2018 s. 171; NJA 2017 s. 203; NJA 2017 s. 1195.

²²⁹ Jfr. avsnitt 5.4.

bedömningen tar sin utgångspunkt i skönsmässiga kriterier. Vidare har det föreslagits att avbeställningsrätt endast bör tillåtas när särskilda skäl föreligger. En sådan begränsning innebär att beställaren inte fritt kan frånträda avtalet utan godtagbar anledning, vilket bidrar till att upprätthålla en rimlig balans mellan parterna.²³⁰

Avseende principiella överväganden och parternas intresse kan ersättningsberäkningen diskuteras. Den dominerande uppfattningen över tid har varit att tillverkaren bör kompenseras fullt ut, motsvarande det positiva kontraktsintresset. En sådan ordning försäkrar att den skadelidande partens ekonomiska intressen tillgodoses, vilket i sin tur minskar tillverkarens incitament att motsätta sig en avbeställning. Parallellt förekommer även en annan mer restriktiv uppfattning, enligt vilken den skadelidande parten i undantagsfall kan kompenseras för sitt negativa kontraktsintresse. Här framträder en syn där parternas intressen värderas annorlunda; tillverkaren kan i vissa fall anses behöva finna sig i en förlust.²³¹ Motsvarande intresseavvägning aktualiseras inte minst i fråga om skadebegränsningsplikten. Enligt ett synsätt åligger det tillverkaren en långtgående skyldighet att begränsa sina förluster till följd av en avbeställning, exempelvis genom att anpassa verksamheten och säga upp anställda. Ett motsatt synsätt framhåller att en alltför långtgående skadebegränsningsplikt inte är rimlig ur tillverkarens perspektiv.²³²

Även frågan om bevisbördans placering vid kostnadsberäkningen väcker frågor om avvägning mellan parternas intressen. Valet mellan additionsmetoden och subtraktionsmetoden får i praktiken en stor betydelse för placeringen av bevisbördan. Vid tillämpning av additionsmetoden åligger det tillverkaren att styrka sina kostnader, i enlighet med den skadeståndsrättsliga huvudregeln. Vid subtraktionsmetoden är det istället beställaren som bär bevisbördan för vilka besparingar som gjorts eller kunnat göras. Placeringen av denna bevisbörda är däremot inte oproblematisk. Att beställaren bär denna börda kan både ses som självklart och problematiskt. Å ena sidan kan det framstå rimligt att beställaren, om denne initierat avbeställningen, bör bära ett visst ansvar i kostnadsberäkningen. Å andra sidan saknar beställaren ofta insyn i tillverkarens verksamhet, vilket försvårar möjligheten att styrka besparingar. Därtill kan tillverkaren ha incitament att inte tillhandahålla beställaren fullständig information, vilket ytterligare komplicerar bevisläget.²³³

6.4 Gällande rätt som resultat av historien

Mot bakgrund av den historiska och principiella analysen framstår gällande rätt som en kompromiss mellan olika delvis motstridiga intressen, både på partsnivå och på en större samhällsnivå. Avbeställningsrätten vilar, enligt förarbetena till nu gällande köplag, på en avvägning mellan hänsyn till

²³⁰ Jfr. avsnitt 5.6.

²³¹ Se avsnitt 4.3 och 5.7.

²³² Jfr. avsnitt 5.8.

²³³ Jfr. avsnitt 5.7.

avtalssäkerhet och hänsyn till samhällsekonomiska intressen. Denna avvägning, som löper som en röd tråd genom den rättshistoriska utvecklingen, har således kommit till uttryck i lagstiftningen.

Den nuvarande regleringen av tillverkningsavtal, där en central uppdelning görs mellan köp och uppdrag i 2 § köplagen, innebär däremot att avbeställningsrätten inte ges en enhetlig behandling. I 52 § andra stycket köplagen föreskrivs en uttrycklig avbeställningsrätt för vissa tillverkningsköp, medan lagreglering saknas för uppdragsavtal som faller utanför köplagens tillämpningsområde. Rättsläget präglas därmed av frånvaron av en enhetlig lagreglering, där rättstillämpningen ofta får stöd i analogier, allmänna principer och standardavtal. Denna ordning kan delvis förklaras historiskt, genom att området aldrig blivit föremål för en fullständig kodifikation, trots tidiga försök i denna riktning.²³⁴

Gränsdragningen mellan köp och materiella uppdragsavtal sker enligt 2 § köplagen med utgångspunkt i vem som tillhandhåller en väsentlig del av materialet. Denna gränsdragning förklaras av ordningen som etablerades 1905 års köplag, men har i gällande rätt preciserats genom att betona att det handlar om en *väsentlig del* av materialet. Därmed har klassificeringen formulerats mer specifikt i gällande rätt jämfört med 1905 års köplag.²³⁵ Köplagen kan däremot även i vissa fall tillämpas analogt på avtal som faller utanför tillämpningsområdet, varför den har en betydande roll även för materiella uppdragsavtal. Avbeställningsrätten utanför lagens direkta tillämpningsområde uppvisar i detta avseende betydande likheter med den lagreglerade, även om dess närmare innehåll framstår något mindre klart till följd av ett mer begränsat urval av rättskällor.²³⁶

Vidare kan konstateras att centrala element från den rättshistoriska debatten har kodifierats i 52 § andra stycket köplagen. För det första är avbeställningsrätten begränsad till sådana fall där produkten ska tillverkas särskilt för beställaren, vilket innebär individualiserade produkter till skillnad från standardiserade. Denna avgränsning har motsvarigheter i den tidigare doktrinen, där exempelvis Brunsvig förespråkade en sådan begränsning, medan andra, såsom Rodhe argumenterade för att den även bör gälla tillverkade standardvaror.²³⁷ För det andra uppställs två centrala begränsningar: avbeställningen får inte medföra en väsentlig olägenhet för tillverkaren och det får inte föreligga någon risk för att denne inte ersätts för sin förlust. Rekvisitetet om väsentlig olägenhet ger uttryck för en flexibel intresseavvägning. Inom ramen för bedömning kan exempelvis tas hänsyn till var i processen tillverkningen befinner sig, eller om en avbeställning skulle leda till stora omställningar för

²³⁴ Jfr. avsnitt 4.2.

²³⁵ Jfr. avsnitt 5.2.

²³⁶ Se avsnitt 3.3 och 3.3.1.

²³⁷ Se avsnitt 5.4.

företaget.²³⁸ Historiskt har det hävdats att en avbeställning inte bör kunna få göras för sent i tillverkningsprocessen.²³⁹ Även i utredningen till köplagen angavs att avbeställningsrätt bör föreligga ”när inget eller endast en liten av tillverkningen gjorts”.²⁴⁰ Lagstiftaren har däremot avstått från att markera en fast tidsmässig gräns och istället överlätit åt rättstillämparen att göra en helhetsbedömning. I praktiken innebär detta att en avbeställning kan ske fram till avlämnandet, förutsatt att det inte innebär en väsentlig olägenhet för tillverkaren. Det nämns även att det ofta inte är ekonomiskt för beställaren att göra en avbeställning sent i processen, vilket också motiverar att någon skarp tidsgräns inte är nödvändig.²⁴¹ Inom ramen för rekvisitet om väsentlig olägenhet möjliggörs även beaktande av tillverkarens icke-ekonomiska intressen, vilket tidigare uppmärksammats i doktrinen. Samtidigt är avbeställningsrätten inte beroende av beställarens individuella skäl; något krav på särskilda skäl har inte uppställts, trots att detta historiskt har förespråkats. Regleringen ger därför intrycket av en mer generell rätt som inte är begränsad till beställarens subjektiva behov.²⁴²

Det andra rekvisitet – risken för bristande kompensation – speglar en hänsyn till tillverkarens rent ekonomiska intresse i avtalet. Att tillåta avbeställning trots en sådan risk skulle innebära en oproportionerlig övervältring av ekonomisk risk på tillverkaren. Även detta argument, som exempelvis Hasselrot, Wikander, Ramberg och Brunsvig tagit upp, har alltså kommit till uttryck i gällande rätt.²⁴³

Vad slutligen gäller ersättningsberäkningen framstår det som etablerat att denna i princip ska beräknas med utgångspunkt i det positiva kontraktsintresset. I doktrinen dominerar subtraktionsmetoden, såväl inom som utanför köplagens tillämpningsområde. Intressant är däremot att additionsmetoden föreslogs som metod i utredningen till köplagen.²⁴⁴ En möjlig förklaring till detta är att additionsmetoden kan vara lättare i tillämpningen när en avbeställning sker tidigt i tillverkningsprocessen, eftersom beräkningen börjar från noll varefter individuella poster adderas. Subtraktionsmetoden är däremot lättare när tillverkningen framskridit längre, eftersom beräkningen tar utgångspunkt i det avtalade kontraktspriset.²⁴⁵ Mot bakgrund av att den inledande utredningen föreslog att avbeställningsrätt enbart bör gälla tidigt i processen kan detta ses

²³⁸ Jfr. Prop. 1988/89:76 s. 56 f. och SOU 1976:66 s. 290.

²³⁹ Se avsnitt 5.6.

²⁴⁰ Jfr. SOU 1976:66 s. 290.

²⁴¹ Jfr. Prop. 1988/89:76 s. 56 f. och Ramberg och Herre, Köplagen (2026-03-20, Version 3C, JUNO), kommentaren till 52 § under rubriken ”Säljarens väsentliga olägenhet på grund av en avbeställning”.

²⁴² Jfr. Ramberg och Herre, Köplagen (2026-03-20, Version 3C, JUNO), kommentaren till 52 § under rubriken ”Allmänt om avbeställningsrättens syfte och innebörd”. Se även avsnitt 4.3 och 5.4.

²⁴³ Se avsnitt 4.3 och 5.4.

²⁴⁴ SOU 1976:66 s. 185 och 291.

²⁴⁵ Se avsnitt 3.2.1 och 5.7 om de olika metoderna.

som en möjlig förklaring.²⁴⁶ I propositionen lämnades ersättningsberäkningen däremot osagd och utredarna menade att ersättningen ska beräknas i enlighet med de skadestandsberäkningar som generellt föreslås. Det framstår därmed oklart vilken av metoderna lagstiftaren vill att rättstillämparen ska använda. Ofta leder metoderna till samma resultat, vilket kan vara en förklaring till lagstiftarens val att inte ta ställning. I doktrin är däremot subtraktionsmetoden den dominerande uppfattningen, vilket även framstår vara fallet i den rättshistoriska diskussionen.²⁴⁷ Inom ramen för subtraktionsmetoden är det beställaren som bär bevisbördan för de besparingar som har gjorts eller varit möjliga. En skadebegränsningsplikt gäller för tillverkaren i enlighet med allmänna principer och 70 § köplagen, men dess närmare räckvidd bestäms med beaktande av vad som skäligen kan förväntas av den skadelidande. Mot bakgrund av den rättshistoriska diskussionen framstår det som mindre sannolikt att denna plikt omfattar uppsägning av personal, medan ett krav på att avbryta fortsatt tillverkning så snart som möjligt däremot framstår som förenligt med gällande rätt.²⁴⁸

6.5 Avslutande reflektioner

Uppsatsen har behandlat avbeställningsrätten i tillverkningsavtal med utgångspunkt i den rättshistoriska utvecklingen och gällande rätt, och därigenom sökt förena dessa perspektiv. Frågor om avbeställningsrättens existens, praktiska utformning, gränser och ersättningsberäkning har analyserats mot denna bakgrund. En övergripande iakttagelse är att den undersökta perioden präglas av betydande förändringar av begreppssystematik och indelning i avtalstyper, vilket i sin tur haft direkt inverkan på avbeställningsrätten. Utvecklingen från arbetsbeting till materiella arbetsbeting, till tillverkningsköp och andra tillverkningsavtal och slutligen en uppdelning i anställningsavtal och materiella uppdragsavtal illustrerar förändrade klassificeringsmodeller. Den rättsliga oenighet och skarpa gränsdragning som etablerades genom 1905 års köplag synes därmed ha fått långvariga konsekvenser, inte minst i doktrin, där diskussionen om avbeställningsrättens räckvidd i hög grad kommit att knytas till denna uppdelning. Även om begreppet tillverkningsavtal numera används i begränsad omfattning, har det därför en fortsatt betydelse som analytiskt och rättshistoriskt verktyg. Mot bakgrund av den rättshistoriska undersökningen framstår det sannolikt att den avbeställningsrätt som tidigt etablerats för arbetsbeting utgjorde en viktig bakgrund till att en avbeställningsrätt så småningom erkändes i 1991 års köplag.

Samtidigt kan en påtaglig kontinuitet urskiljas i synen på avbeställningsrätten. Med undantag för en strikt tolkning av 1905 års köplag har det genomgående accepterats att beställaren i princip bör ha en rätt att frånträda avtalet, förutsatt att motparten kompenseras ekonomiskt. Detta mönster återkommer

²⁴⁶ Se fotnot 240 ovan.

²⁴⁷ Se avsnitt 3.2.1, 3.3.1 och 5.7.

²⁴⁸ Se avsnitt 5.7.

från 1800-talets lagförslag och doktrin till gällande rätt och samtida doktrin. Det tyder på att den grundläggande idén om avbeställning – som en rätt att frånträda avtalet mot ekonomisk kompensation – har haft en stark och bestående genomslagskraft över tid.

Samtidigt aktualiserar avbeställningsrätten grundläggande intressekonflikter inom avtalsrätten. De intressekonflikter som aktualiseras kan delas upp i två övergripande nivåer: konflikter på partsnivå och samhällsnivå. Vissa frågor – exempelvis avtalssäkerheten för tillverkaren och behovet av flexibilitet för beställaren – relaterar till den enskilda parternas förhållanden, medan andra frågor – såsom avtalsbundenhetens gräns och samhällsekonomiska hänsyn – relaterar till en övergripande problematik med konsekvenser på samhällsnivå. Principen om avtalsbundenhet talar för säkerhet, stabilitet och förutsebarhet, medan hänsyn till flexibilitet, ekonomisk rationalitet och förändrade förhållanden talar i motsatt riktning. Från tillverkarens sida har även andra icke-ekonomiska intressen lyfts. Trots detta framstår det som att beställarens intresse i många situationer tillmätts avgörande betydelse. Särskilt vid omfattande och långvariga avtal, såsom entreprenader, skulle ett system utan möjlighet till avbeställning riskera att framstå som oproportionerligt betungande och ineffektivt. I slutändan handlar det om en avvägning mellan parternas intressen, vilket tydligt illustreras i den rättsliga diskussionen under 1900-talet och i utformningen av 52 § andra stycket köplagen.

Det bör även framhållas att avbeställningsrätten, i takt med utvecklingen av lojalitetsprincipen och 36 § avtalslagen, synes ha vunnit ökad acceptans. Denna utveckling har inte undanröjt betydelsen av avtalsbundenheten, men bidragit till en mer nyanserad avtalsrättslig syn, där utrymmet för undantag i vissa situationer framstår som legitimt.

Sammanfattningsvis framstår gällande rätt som resultatet av en successiv integration av rättshistoriska idéer, doktrinära konstruktioner och praktiska behov. Avbeställningsrätten är därmed inte ett isolerat undantag, utan en del av en bredare utveckling mot en mer flexibel och ändamålsenligt orienterad avtalsrätt.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Förslag till allmän civillag (1826).

Förslag till lag om köp och byte af lös egendom (1903).

Prop. 1975/76:81 med förslag om ändring i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, m.m.

Prop. 1984/85:110 om konsumenttjänstlag.

Prop. 1988/89: 76 om ny köplag.

SOU 1976:66 Köplag, Slutbetänkande av köplagsutredningen.

Tablå, innefattande jemnförelse emellan LagCommiteens Förslag till Allmän Civillag och den nu gällande – Senare delen (1839).

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 1959 s. 552.

NJA 2001 s. 177.

NJA 2002 s. 644.

NJA 2013 s. 271.

NJA 2013 s. 1174.

NJA 2014 s. 960.

NJA 2015 s. 862.

NJA 2017 s. 203.

NJA 2017 s. 1195.

NJA 2018 s. 171.

NJA 2018 s. 653.

NJA 2021 s. 943.

Skiljedomar

ND 1959 s. 333.

ND 1960 s. 420.

Litteratur

Adlercreutz, Axel; Gorton, Lars och Lindell-Frantz, Eva (2016), *Avtalsrätt I*. 14:e uppl., Juristförlaget. [cit. Adlercreutz m.fl. (2016)].

Adlercreutz, Axel och Schmidt, Folke (1962), *Kollektiv arbetsrätt*. P.A. Norstedt & Söner. [cit. Adlercreutz & Schmidt (1962)].

Almén, Tore (1906), *Om köp och byte af lös egendom: kommentar till lagen den 20 juni 1905*. 1:a uppl., Norstedt & Söners Förlag. [cit. Almén (1906)].

Almén, Tore (1960), *Om köp och byte av lös egendom: kommentar till lagen den 20 juni 1905*. 4:e uppl., Norstedt & Söners Förlag. [cit. Almén (1960)].

Arnholm, Carl Jacob (1961), *Mislighold*. [cit. Arnholm (1961)].

Arvidsson, Niklas (2010), *Aktieägaravtal: särskilt om besluts- och överlåtelsebindningar*. Thomson Reuters. [cit. Arvidsson (2010)].

Aubert, Ludvig (1905), *Den norske obligationsrets specielle del*. 2:a uppl., H. Aschehoug & Co. [cit. Aubert (1905)].

Augdahl, Per (1958), *Den Norske Obligasjonsretts Almindelige Del*. Andra upplagan. [cit. Augdahl (1958)].

Baker, John (2012), 'Reflections on 'doing' legal history', i: Musson, Anthony och Stebbings, Chantal. (red.), *Making legal history: Approaches and Methodologies*. Cambridge University Press. [cit. Baker (2012)].

Bengtsson, Bertil (1975), *Särskilda avtalstyper I*. 2:a uppl., P.A. Norstedt & Söners Förlag. [cit. Bengtsson (1976)].

Bergman, Carl Gunnar (1919), 'Rättshistorisk diskussion.' *SvJT* s. 350–362 [cit. Bergman (1919)].

Bergstedt, Levi (2014), 'Affärsrelationer, affärer, relationer, avtal och relationella avtal', *SvJT*, s. 721–734 [cit. Bergstedt (2014)].

Bergström, Svante (1948), *Kollektivavtalslagen. Studier över dess huvudprinciper*. Geber. [cit. Bergström (1948)].

Björling, Carl Georg (1930), 'Berndt Hasselrot.' *SvJT* s. 513–518. [cit. Björling (1930)].

Björne, Lars (2002), *Den konstruktiva riktningen. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del III*. Institutet för rättshistorisk forskning. [cit. Björne (2002)].

Björverud, Julia (2024), *Offentlighetsprincipen: Lagstiftarens avvägningar mellan handlingsoffentlighet och sekretess 1809-1980*. Juridiska fakulteten, Lunds Universitet. [cit. Björverud (2024)].

Brunsvig, Per (1963), *Avbestillingrett i kontraktforhold*, avhandling i det 23:e Nordiska Juristmötet. Bilaga II, s. 1-36. [cit. Brunsvig (1963)].

Croon, Adam (2021) 'Rättshistoria, rättsdogmatik och rättens föränderlighet', *SvJT*, s. 750–766. [cit. Croon (2021)].

Dahlman, Christian (2019), 'Begreppet rättskälla', i: Dahlman, Christian & Wahlberg, Lena (red.), *Juridiska grundbegrepp: en vänbok till David Reidhav*. 1:a uppl., Studentlitteratur, s. 57–74. [cit. Dahlman (2019)].

Forhandlingerne på det treotyvende nordiske juristmøde (1963), Den danske styrelse, J. H. Schults A/S, s. 80–101. [cit. NJM (1963)].

Gerhard, Peter (2015), *Köprättens grunder*. 13:e uppl., Liber. [cit. Gerhard (2015)].

Grönfors, Kurt (1995), *Avtal och omförhandling*. Nerenius & Santérus. [cit. Grönfors (1995)].

Hammarskjöld, Hjalmar (1886), *Om fraktavtalet och dess viktigaste rättsföljder*. Almqvist & Wiksell. [cit. Hammarskjöld (1886)].

Haaskjold, Erland (2023), *Kontraktsforpliktelse*. 2:a uppl., Cappelen Damm. [cit. Haaskjold (2023)].

Hagstrøm, Viggo (2021), *Obligasjonsrett*. 3:e uppl., Universitetsforlaget. [cit. Hagstrøm (2021)].

Hallsteinsen, Peter (2018), *Alminnelig obligasjonsrett*. 1:a uppl., Gyldendal. [Hallsteinsen (2018)].

Hasselrot, Berndt (1905), *Handelsbalken jemte dithörande författningar: med förklarande anmärkningar och belysande prejudikat till praktiska juristers och affärsmäns tjänst. Del 9 (Om arbetsbeting)*. P.A. Norstedt & Söners förlag. [cit. Hasselrot (1905)].

Hasselrot, Berndt (1921), 'Något om arbetsbeting', i: *Juridik och Politik*. 2:a bandet, Förlagsaktiebolagets i Malmö boktryckeri s. 137–193. [cit. Hasselrot (1921)].

Hellner, Jan (1974), *Köprätt*. P.A. Norstedt & Söners förlag. [cit. Hellner (1974)].

Hellner, Jan (1986) 'Pacta sunt servanda', i: *Festskrift till Torstein Eckhoff*. Tano. [cit. Hellner (1986)].

Hellner, Jan (2001), *Metodproblem i rättsvetenskapen: studier i förmögenhetsrätt*. Jure. [cit. Hellner (2001)].

Hellner, Jan; Hager, Richard och H. Person, Annina (2015), *Speciell avtalsrätt II: Kontraktsrätt. Häfte 1, Särskilda avtal*. 6:e uppl., Nordstedts Juridik. [cit. Hellner m.fl. (2015)].

Hellner, Jan; Hager, Richard och H. Person, Annina (2020), *Speciell avtalsrätt II: Kontraktsrätt. Häfte 2, Allmänna ämnen*. 7:e uppl., Nordstedts Juridik. [cit. Hellner m.fl. (2020)].

Hjertstedt, Mattias (2019), 'Beskrivningar av rättsdogmatisk metod: om innehållet i metodavsnitt vid användning av ett rättsdogmatiskt tillvägagångssätt', i: *Festskrift till Örjan Edström*. Umeå Universitet: Juridiska institutionen s. 165–173. [cit. Hjertstedt (2019)].

Holm, Anders (2004), *Den avtalsgrundade lojalitetsplikten*. Linköpings universitet, Ekonomiska institutionen. [cit. Holm (2004)].

Holmbäck, Åke (1941), 'Lag och balk.' *SvJT* s. 191–214. [cit. Holmbäck (1941)].

Håstad, Torgny (2009) *Köprätt och annan kontraktsrätt*, 6:1 uppl., Iustus Förlag. [cit. Håstad (2009)].

Inger, Göran (1997), *Svensk rättshistoria*, 4:e uppl., Liber Ekonomi. [cit. Inger (1997)].

Isacson, Maths och Söderlund, Siv (1995), *Svensk arbetsmiljö under 500 år – Alla dessa arbetsdagar*. Tierps Tryckeri AB. [cit. Isacson & Söderlund (1995)].

Karlgren, Hjalmar (1954), *Avtalsrättsliga spörsmål*. 2:a uppl., P.A. Norstedt & Söners förlag. [cit. Karlgren (1954)].

Kleineman, Jan (2018), 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. 3:e uppl., Studentlitteratur AB s. 25–56. [cit. Kleineman (2018)].

Lassen, Julius (1908), *Haandbog i obligationsretten, Almindelig del*. 2:a uppl., G.E.C. Gad. [cit. Lassen (1908)].

Lehrberg, Bert (2020), *Avtalsrättens grundelement*. 3:e uppl., Iusté AB. [cit. Lehrberg (2020)].

Lyngsø, Preben (1971), *Afbestillningsret*. Juristforbundets Forlag. [cit. Lyngsø (1971)].

Modéer, Kjell Åke (2009). *Juristernas nära förflutna: rättskulturer i förändring*. Santérus. [cit. Modéer (2009)].

Mossberg, Oskar (2022) 'Den konstruktiva riktningen och "begreppsjurisprudensen"', *Tidskrift för rettsvitenskap*, vol. 135, s. 289–355. [cit. Mossberg (2022)].

Munukka, Jori (2017/2018), '36 § avtalslagen som universalverktyg mot friskrivningar och ansvarsbegränsningar'. *Juridisk tidskrift* s. 393–414 [cit. Munukka (2017/18)].

Olsen, Lena (2004), 'Rättsvetenskapliga perspektiv', *SvJT* s. 105–145. [cit. Olsen (2004)].

Palmgren, Gunnar (1949), *Avbeställning av entreprenad- och leveranskontrakt*. Mercator. [cit. Palmgren (1949)].

Peczenik, Aleksander (1995), *Juridikens teori och metod: en introduktion till allmän rättslära*. Nordstedts juridik. [cit. Peczenik (1995)].

Pedersen, Axel H. (1952), *Afbestilling i kontraktsforhold*. Juristen. [cit. Pedersen (1952)].

Ramberg, Christina (2005), *Kontraktstyper*. Nordstedts Juridik. [cit. C. Ramberg, C. (2005)].

Ramberg, Christina; R. Beshar, Alexander; Carlson, Laura; Croon, Adam; Granmar, Claes; Kleist, David; Leviner, Pernilla och Norée, Annika (2024), *Rättskällor – en introduktion i kritiskt tänkande*. 2 uppl., Nordstedts juridik. [cit. C. Ramberg m.fl. (2024)]

Ramberg, Jan (1963), 'Om avbeställningsrätt vid tillverkningsavtal', i: *Ekonomiskt forum*, Handelshögskolan i Göteborg s. 21–31. [cit. J. Ramberg (1963)].

Ramberg, Jan (1996), *Allmän avtalsrätt*. 4:e uppl., Fritzes Förlag. [cit. J. Ramberg (1996)].

Ramberg, Jan och Ramberg, Christina (2022), *Allmän avtalsrätt*. 12:e uppl., Nordstedts Juridik. [cit. Ramberg & Ramberg (2022)].

Rodhe, Knut (1951), 'Svensk rättspraxis. Obligationsrätt 1945-1949 I.', *SvJT* s. 581–616. [cit. Rodhe (1951)].

Rohde, Knut (1956), *Obligationsrätt*. P.A. Norstedt & Söners AB. [cit. Rohde (1956)].

Rohde, Knut (1986), *Lärobok i obligationsrätt*. 6:e uppl., Norstedts Juridik. [cit. Rohde (1986)].

Samuelsson, Per och Utterström, Marcus (2024), *Entreprenadrätten*. Norstedts Juridik. [cit. Samuelsson & Utterström (2024)].

Sandgren, Claes (2005), 'Är rättsdogmatiken dogmatisk?', i: *Tidskrift för rettsvetenskap*, vol. 118, nr 4–5, s. 648–656. [cit. Sandgren (2005)].

Sundberg, Jacob (1961), 'Avtalstyper och typavtal', *SvJT* s. 11–30 [cit. Sundberg (1961)].

Sundberg-Weitman, Brita (1975), 'Avbeställningsrätt', *SvJT* s. 241–257. [cit. Sundberg-Weitman (1975)].

Sundell, Jan-Olof (1987), *Tysk påverkan på svensk civilrättsdoktrin 1870–1914*. Institutet för rätthistorisk forskning. [cit. Sundell (1987)].

Taxell, Lars Erik (1949), 'Om avbeställningsrätt vid leverans och arbetsbeting', i: *Tidsskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland*. [cit. Taxell (1949)].

Taxell, Lars Erik (1972), *Avtal och rättsskydd*. Åbo akademi. [cit. Taxell (1972)].

Utterström, Marcus (2022), *Störningar och tidsförlängning: en entreprenadrättslig studie*. Juridiska fakulteten, Lunds Universitet. [cit. Utterström (2022)].

Ussing, Henry (1945), *Aftaler paa Formuerettens Omraade*. 2 uppl., Juristforbundets Forlag. [cit. Ussing (1945)].

Ussing, Henry (1950), *Køb*. 2:a uppl., Juristforbundets Forlag. [cit. Ussing (1950)].

Ussing, Henry (1967), *Køb*. 4:e uppl., Juristforbundets Forlag. [cit. Ussing (1967)].

Vahlén, Lennart (1960), *Avtal och tolkning*. Norstedt & Söners Förlag. [cit. Vahlén (1960)].

Wikander, Hugo (1913), *Bidrag till läran om arbetsbetingssafallet enligt svensk rätt*. [cit. Wikander (1913)].

Wikander, Hugo (1916), *Om det materiella arbetsbetinget och dess viktigaste rättsföljder: med särskild hänsyn till svensk rättspraxis*. [cit. Wikander (1916)].

Winroth, Alfred Ossian (1878), *Om tjenstehjonsförhållandet enligt svensk rätt*. [cit. Winroth (1878)].

Württemberg, E. Marks von (1934), 'Den svenska lagstiftningen alltifrån 1800-talets början', i: *Minnesskrift ägnad 1734 års lag*. [cit. Württemberg (1934)].

Württemberg, E. Marks von (1934), 'Revisionen av de civila balkarna i 1734 års lag', *SvJT* s. 541–546. [cit. Württemberg (1934), *SvJT*].

Elektroniska källor

Johansson, Svante O. (2023-10-13), *Konsumentköplagen – En kommentar*. Version 2A, JUNO (online). Norstedts Juridik. Tillgänglig via: <https://juno.nj.se/b/documents/4149448> (hämtad 2026-02-04).

Munukka, Jori. Köplagen (1990:931), kommentaren till 2 §, Karnov (JUNO). Tillgänglig via: https://juno.nj.se/b/documents/529071?annotationId=SFS1990-0931_NKAR5&subTab=karnov&tab=annotations#SFS1990-0931_K0_P2 (hämtad 2026-02-04).

Munukka, Jori. Köplagen (1990:931), kommentaren till 52 §, Karnov (JUNO). Tillgänglig via: https://juno.nj.se/b/documents/529071?annotationId=SFS1990-0931_NKAR197&subTab=karnov&tab=annotations#SFS1990-0931_K0_P52 (hämtad 2026-02-20).

Ramberg, Christina (2020), *Avtalslagen2020.se*, Tillgänglig via: <https://www.avtalslagen2020.se> (hämtad 2026-02-18).

Ramberg, Jan och Herre, Johnny (2026-03-20), *Köplagen – En kommentar*. Version 3C, JUNO (online). Norstedts Juridik. Tillgänglig via: <https://juno.nj.se/b/documents/4762143> (hämtad 2026-03-26).